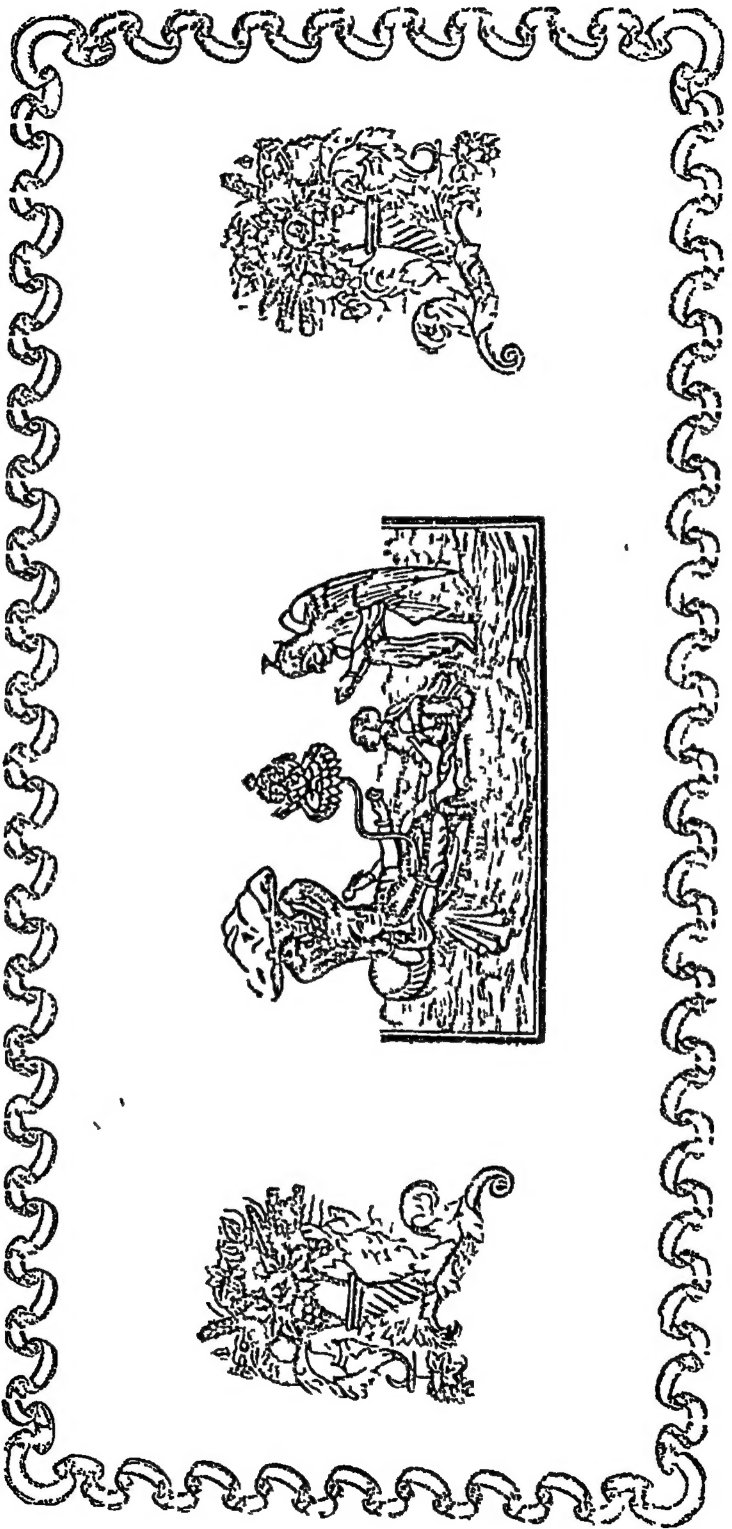

मुद्रक और प्रकाशक–

गंगाविष्णु श्रीकृष्णदास

मालिक–" लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर " स्टीम्-प्रेस, कल्याण–मुंबई.

श्रीगणेशाय नमः ॥ महो महत्समाराध्य जलोत्सर्गमथोक्तवान् । प्रतिष्ठां सर्वदेवानां नीलकण्ठा वदत्यसौ ॥ १ ॥ जज्ञे पितामहतनोः खलु कश्यपो यस्तस्मादजायत मुनिस्तु विभाण्डकाख्यः। तं पुत्रिणां धुरमरोपयदृष्यशृङ्गस्तस्यान्वयेप्यजनि शृङ्गिवराभिधानः॥ २ ॥ तस्मिन्वंशे महति वितते सेङ्गराख्ये नृपाणां राजा कर्णः समजनि यथा सागरे शीतरश्मिः । कीर्त्या यस्य प्रथिततरया श्रोत्रजातेभिपूर्णे कर्णस्यापि प्रविततकथा नावकाशं लभन्ते॥ ३॥ विशोकाख्यदेवस्ततस्तत्सुतोभूद्विशोकीकृता येन सर्वा धरित्री । ततोप्यास राजास्तशत्रुस्ततोभूद्दयाख्यो रयेणैव सर्वाहितघ्नः ॥ ४ ॥ बभूवाथ वैराटराजस्ततोभून्नृपो मेदिनीवल्लभो बीढराजः । ततो ब्रह्मदेवस्ततो मन्युदेवस्ततोभून्नृपश्चन्द्रपालाभिधानः ॥ ५ ॥ शिवगणाख्यनृपः समजन्यथो शिवगणाख्यपुरं प्रचकार यः। शिवगुणेन समः सकलैर्गुणैः शिवशिवप्रथमो गणनासु यः॥ ६ ॥ रोलीचन्द्रइति तत्तनयोभूत्कर्मसेननृपतिस्तमथानु। लोकपो नरहरिर्नृपराजो रामचन्द्र इति तत्तनुजातः ॥ ७ ॥ यशोदेवस्ततोजातस्ताराचन्द्रनृपस्ततः । चक्रसेनस्ततो राजा राजसिंहनृपो यतः ॥ ८ ॥ ततोप्यभूद्भूपतिः साहिदेवः स्वकीर्तिभिर्निर्जितदुग्धसिन्धुः । अभूत्ततः श्रीभगवन्तदेवः सदैव भाग्योदयवान् क्षितीशः ॥ ९ ॥ यद्दानद्रविणादिनिर्जितवपू रत्नाचलो लज्जया दूरेस्तब्ध

इलावृते निविशते नो यत्र पुंसां गतिः । किंच त्रस्यदरातिवामनयनानेत्राम्बुभिर्वर्धितस्तेजोग्निर्वडवामुखोत्थहुतभुक्तुल्यः कथं नो भवेत् ॥ १० ॥ आज्ञप्तस्तेन राज्ञा विबुधकुलमणिर्दाक्षिणात्यावतंसो भट्टश्रीनीलकण्ठः स्मृतिषु दृढमतिर्जैमिनीयेऽद्वितीयः । आज्ञामादाय मूर्ध्ना सविनयममुना तस्य सर्वान्निबन्धान् दृष्ट्वा सम्यग्विविच्य प्रविततकिरणस्तन्यते भास्करोऽयम् ॥ ११ ॥ प्रतारकैराहृतमत्र किंचिन्मया तु निर्मूलतया तदुज्झितम् । ऊनोक्तितातोनहितेन काचित् वपुष्यहीनापचितिर्न हीयते ॥ १२ ॥ संस्काराचारकालाः समुचितरचनाः श्राद्धनीतीविवादो दानोत्सर्गप्रतिष्ठा जगति जयकराः सङ्गतार्थानुबद्धाः । प्रायश्चित्तं विशुद्धिस्तदनुनिगदिता शांतिरेवं क्रमेण ख्याता ग्रंथेऽत्र शुद्धे बुधजन सुखदा द्वादशैते मयूखाः ॥ १३ ॥ भगवंतभास्कराख्ये ग्रन्थेऽस्मिन् शिष्टसंमते च ततः । प्रतिष्ठाविधिमयूखः प्रतन्यते नीलकण्ठेन ॥१४॥ तत्र तत्कालो विष्णुधर्मोत्तरे—चैत्रे वा फाल्गुने वापि ज्येष्ठे वा माधवे तथा । माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा सिते । रिक्तान्यतिथिषु स्यात्सा वारे भौमान्यके

---

१ प्रावृषि स्थापित लिङ्ग भवेद्गरदयोगदमितिनिर्णयसिंधौ । श्रेष्ठोत्तरेप्रतिष्ठास्यादयने मुक्तिमीहताम् । दक्षिणे तु मुमुक्षूणा मलमासे न सा द्वयोरिति शैवसिद्धांतशेखरोक्तेः आर्द्राप्रवेशात्पूर्वमाषाढेपि भवति मुक्तिकामाना तु दक्षिणायनेपि भवति ।

तथा ॥ इति । तत्रैव–आषाढे द्वे तथा मूलमुत्तरात्रयमेव च। ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यः पूर्वाभाद्रपदा तथा। हस्ताश्विनी रेवती च पुष्यो मृगशिरस्तथा। अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठासु प्रशस्यते ॥ इति। अत्राषाढे द्वे इत्यनेनैवोत्तराषाढाप्राप्तावप्युत्तरात्रयपदमुत्तराफाल्गुन्युत्तराभाद्रपदयोरर्थवत्। नारसिंहे– तथा महाश्विनो मास उत्तमः सर्वकामदः। देवी तत्र सदा शक्र पांसुनापि प्रतिष्ठिता। भवने फलदा पुंसां कर्कस्थे च वृषास्थिते। न तिथिर्न च नक्षत्रं नोपवासोऽत्र कारणम् ॥ मातृभैरववाराहनारसिंहत्रिविक्रमाः। महिषासुरहंत्र्यश्च स्थाप्या वै दाक्षिणायने ॥ क्वचिन्निषेधः–आर्द्रादिके स्वातिविरामकाले नक्षत्रवृंदे दशके स्थितेऽर्के। विवाहचौलव्रतबंधदीक्षासुरप्रतिष्ठादि न कार्यमेव ॥ इति। अथ संभाराः। अर्कादिग्रहसमिधां प्रत्येकमष्टशतं संक्षेपपक्षे आज्यचर्वादि लोकपालादियागाय पलाशादिसमिधां

१ पचमी च द्वितीया च तृतीया सप्तमी तथा। दशमी पौर्णमासी च तथा श्रेष्ठा त्रयोदशी। आसु प्रतिष्ठा विधिवत् कृता बहुफला भवेत्। बुधो बृहस्पतिः शुक्रस्त्रयोप्येते शुभप्रदाः। एभिर्निरीक्षित लग्न नक्षत्र च प्रशस्यते। शुभे लग्ने शुभे स्थाने शुभे क्रूरविवर्जिते। लग्ने ऋक्षे प्रकुर्वीत प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् ॥ अयने विषुवे तद्वत्षडशीतिमुखे तथा। एतेषु स्थापन कार्यं वेधिदृष्टेन कर्मणा। प्राजापत्येषु शयन श्वेतेषु स्थापन तथा। मुहूर्ते स्थापन कुर्यात्पुनर्ब्राह्मे विचक्षण. ॥ इति राजकौस्तुभे।

प्रत्येकमष्टसहस्रमष्टशतं वा पुष्पमालाः कुङ्कुमं कर्पूरः कस्तूरी चन्दनं गुग्गुलुधूपः दर्हनम् आरार्तिकं घण्टा पादुका दर्पणं बलिसामग्री पायसभक्ष्यं भोज्यनैवेद्यं होमार्थमाज्यातिलयवाक्षतफलादिकं प्रतिकुण्डंविष्टराश्चत्वारः प्रतिकुण्डं स्रुक्स्रुवौ आसनानि त्रिसूत्रीश्वेतोर्णासूत्रं सर्वतोभद्रादिरचनायै श्वेतरक्तपीतनीलकृष्णवर्णकाः स्नपनकलशाः पञ्चपल्लवाः कदलीस्तंभाः पताका दश ध्वजाश्च दश तेषां वेणुदंडाः वज्रमौक्तिकवैडूर्यशङ्खस्फटिकपुष्पराजेन्द्रनीलमहानीला इति रत्नाष्टकम्[2] । हरितालमनःशिलाभ्रकृष्णांजनमाक्षिककासीसस्वर्णमाक्षिकगैरिका इत्युपधात्वष्टकं तिलयवमुद्गगोधूमनीवारश्यामाकसर्षपव्रीहय इति बीजाष्टकं सुवर्णरजतताम्रलोहत्रपुसीसरंगरीत्याख्यधात्वष्टकं मधुपर्कपात्रं सौवर्णं वा ताम्रं वा अर्घपात्रं शक्त्यैकद्वित्रिमाषसुवर्णशलाकास्थापनीयकलशरत्नानि षोडशद्वारकलशाः अष्टौ लोकपालकलशाः वेदिकलशाश्चत्वारः वास्तुमण्डलकलशाः कुंडकलशाः कुण्डसंख्यया निद्राकलशाः स्नपनकलशाः पञ्चचत्वारिंशत्कलशसंख्यया शरावाणि धारासहस्रान्वितौ कलशौ गजाश्वस्थानवल्मीकसङ्गमनदी

१ अगरुरितिधूपविशेषः । २ मुक्तामाणिक्यवैडूर्यगोमेदावज्रविद्रुमौ । पुष्पराग मरकत नील चेति यथाक्रमात् ।

कूलद्वयवराहोत्खातराजद्वारमृदः मुरा मांसी वचा कुष्ठशैलेयहारिद्रादारुहारिद्रासटीचंपकमुस्ता इति दश सर्वौषध्यः पञ्चगव्यं पृथक्पृथक् व्रीहितिलयवगोधूमनीवारश्यामाकमुद्गा इति सप्त धान्यानि प्रतिमार्थं शय्या सोपस्करा श्वेतवस्त्रं चामरं विचित्रंवितानं त्रयो दुकूलपट्टाः ऋत्विग्वरणसामग्री शिल्पिवस्त्रयुगमित्यादिसंपादितसंभारो मूर्तिं प्रतिष्ठादिनात्प्राक् सप्तमादिने पञ्चमादिने तृतीयादिने द्वितीयदिने सद्योवा प्रासादाग्रे उत्तरे पूर्वेवा षोडश द्वादशहस्तंवा मण्डपं कृत्वा तन्मध्ये चतुरस्रां सप्तहस्तां पंचहस्तां चतुर्हस्तां वा हस्तोच्छ्रितां वेदिं मण्डपोत्तरे तदर्द्धेन तृतीयभागेन चतुर्थेन वा भागेन चतुर्द्वारं स्नानमण्डपं तत्र वेदिकात्रयं च कृत्वा शिल्पिस्थानात्प्रासादप्रादक्षिण्येन देवं तत्रानीयासने निधायाचान्तः प्राणानायम्य मासाद्युल्लिख्यास्यां मूर्तौ लिङ्गे वा देवकला सान्निध्यार्थमायुःश्रीसर्वफलाक्षय्यसुखकाम ईश्वरप्रीतिकामो वाऽमुकमूर्तौर्लिङ्गस्य वा प्रतिष्ठां करिष्ये इति संकल्प्य गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं कृत्वा-प्रतिमायागासिद्ध्यर्थं श्राद्धमेतत्सुदुर्लभम् । यजना यात्मनः शक्यं करिष्ये मातृपूर्वकम् ॥ इति मंत्रमुक्त्वा मातृपूजनं नान्दीश्राद्धं च कृत्वाऽऽचार्यं वृत्वा द्वात्रिंशत षोडशाष्टौ चतुरो वा ऋत्विजोऽष्टौ चतुरो वा द्वारपालान्वृत्वा तान् संपूजयेन्मधुपर्कादिना

सदस्यवरणमप्यत्रोति त्रिविक्रमादयः । ततः-मंत्रमूर्तिर्भवान्नाथ संसारोच्छेदकारकः । देवः पूजार्हो यथा स्यात्कुरुधर्मोद्गतिश्च नः ॥ संसारभयभीतेन अयं यज्ञः सुभक्तितः । प्रारब्धस्त्वत्प्रसादेन निर्विघ्नं मे भवत्विति ॥ आचार्यं संप्रार्थ्य सतूर्यघोषं सपरिकरः सपूर्णकुंभो भद्रंकर्णेभिरितिमंत्रेण महामण्डपं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविशेत् । तत्राचार्यः-अपक्रामंतु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् । सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समारभे ॥ इत्युक्त्वा तत्र सर्षपान्विकीर्य देवा आयान्तु यातुधाना अपयान्तु विष्णोदेवयजनं रक्षस्वेति रक्षां कृत्वा । वेदिकाग्नेयकोणे स्थूणां वसुदायैनमः वसुदामावाहयामीत्यालभ्य गंधपुष्पादिनार्चयेत् । ततः प्रादक्षिण्येन भद्रायै नम इति द्वितीयां अदित्यै नम इति तृतीयां नंदायैनम इति चतुर्थीम् । मंडपाग्नेयकोणे भूत्यै॰इतिप्रथमाम् ।ततः प्रादक्षिण्येन सरस्वत्यै॰पूर्वसंध्यायै॰मध्यसंध्यायै॰ पश्चिमसंध्यायै॰ सावित्र्यै॰बृहस्पत्यै॰ अदित्यै॰वितताये॰ पौर्णमास्यै॰ सिनीवाल्यै॰ (१२)इति षोडश स्थूणाः स्पृष्ट्वा पूजयेत् ॥ नागमात्रेनम इति बलिः कार्यः । सर्पेभ्यो नम इति शाखोद्बन्धनानि पूजयेत् । ततः पश्चिमद्वारेण निर्गत्य पूर्वदिगादिद्वारतोरणपूजामारभेत् । तत्र प्राच्यां सुदृढतोरणाय॰ आश्वत्थतोरणेनैनं यज्ञं रक्षसर्वविघ्नान्निवारयेति पूजयेत् । अथ त्रिशूलशृङ्गेषु प्रादक्षिण्येनेन्द्रं धातारं

भगमित्यादित्यन्यासं कुर्यात् । द्वारशाखयोर्ध्रुवमध्वरंचेति वसुद्वयमर्चयेत् । शाखामूलस्थयोर्धान्यरा इयोरुपरि रत्नगर्भौ प्रशांतशिशिरनामानौ कलशौ प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् । ततो द्वारदेशे इन्द्रमावाह्य संपूज्य नमस्कृत्य इन्द्रायाहि चित्रभानो इति पीतां पताकां ध्वजं चालभ्य त्रातारमिन्द्रमिति तां तोर णोपरि निदध्यात् । इन्द्रं व इति इन्द्राय घृतौदनबलिदानम् । अग्निमीळ इत्यृग्वेदं पूजयेत् । ऋग्वेदः पद्मपत्राक्षो गायत्रः सोमदैवतः । अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भव ॥ इतिध्यानम् । तत्र श्रीसूक्तं पावमानं च सोमसूक्तं सुमङ्गलम् । पौरुषं रुद्रसूक्तं च वामदेव्यं तथैव च ॥ इतिद्वारपालजपः । अथाग्नेय कोणे अग्नये नम इत्यग्निमावाह्य पूजयेत् ॥ अग्नआयाहीति रक्तध्वजपताकालंभः त्वं नो अग्न इति पताकोच्छ्रयः । अग्निंदूतमिति घृतौदनबलिः । याम्ये सुभद्रतोरणाय नमः औदुम्बरतोरणेनं यज्ञं रक्ष सर्व-विघ्नान्निवारयेतिपूजयेत् शृङ्गेषु पूष्णे नमः मित्राय नमः वरुणायनम इत्यादित्यन्यासः । द्वारशाखयोः सोमाय० आपाय नम इति वसुद्वयमर्चयेत् । शाखामूलयोः पर्जन्याशोकनामानौ कुंभौ प्रतिष्ठाप्य पूज येत् । ततो द्वारदेशकलशे यममावाह्य नमस्कृत्य यमाय सोममिति श्यामध्वजपताकालंभः यमाय मधु

१ कलशान् । २ बलिदानान्ते सर्वत्र श्रोतानामनन् । ३ कलं ।

मत्तममिति तोरणोपरि निधानं यमाय सोममिति माषभक्तबलिदानम् । इषेत्वेति यजुर्वेदं पूजयेत् । कालराक्षो यजुर्वेदस्त्रैष्टुभो विष्णुदैवतः । काश्यपेयस्तु विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भव ॥ इति यजुर्वेदध्यानम् । तत्र—आनो भद्रानुवाकश्च आशुः शिशानकस्तथा । यद्देवास्त्रीणि च पठेत्ततोऽष्टौ च पुनंतु माम् । अभिधा असि सप्तैव दीर्घायुस्ते ऋचं पठेत् । आप्यायस्व षट् नमोऽस्तु सर्पेभ्यः आकृष्णेन नमः शंभवे इत्येकामेकाग्निर्दैवताक्रमात् । त्रातारमिन्द्रमित्येकां सोमं राजानमेकया ॥ अन्नपते महाँ इन्द्रऋचं वाचं समग्रकं पठेत् । अथ निर्ऋतौ कलशे[1] निर्ऋतये नम इति निर्ऋतिमावाह्य पूजयेत् । मोषुणः परापरेति कृष्णध्वजपताकालम्भः । असुन्वन्तमिति ध्वजपताकोच्छ्रयणम् । निर्ऋतिं सम्पूज्य मोषुण इति कृष्णव्रीह्यन्नं घृतसहितं बलिं दद्यात् । अथ पश्चिमायां सुभीमतोरणायनमः । प्लाक्षतोरणैनं यज्ञं रक्ष सर्वविघ्नान्निवारय ॥ इतिपूजयेत् । अथ त्रिशूलशृङ्गेषु-अर्यम्णे नमः, अंशवे नमः, विवस्वते नम इत्यादि त्यन्यासः । द्वारशाखयोः-अनिलाय नमः, अनलाय नमः इति वसुद्वयमर्चयेत्।शाखामूलयोर्धान्यपुञ्जयोः सञ्जीवनामृतनामानौ कुम्भौ प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् । तंत्र वरुणमावाह्य नमस्कृत्य तत्त्वायामीति श्वेतध्वजप

[1] द्वारदेशे कलशे ।

ताकालंभः उदुत्तमं वरुणेति तोरणोपरि निधानम् । नवनीतोदनबलिदानम् । अग्न आयाहीति सामवेदं पूजयेत्।सामवेदस्तु पिंगाक्षो जागतःशक्रदैवतः।भारद्वाजस्तुविप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भव।इति सामवेद ध्यानम्॥तत्रजपः—इन्द्रायसामगायत अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य०स्वादिष्ठया०गायन्तित्वागाय०कस्य नूनं कतमस्यामृतानामित्यादि। अथ वायव्यं वायवे नम इति वायुमावाह्य पूजयेत॥वायो शतमिति धूम्र ध्वजपताकालंभः। तव वायवृतस्पत इति पताकोच्छ्रयणम्। वायुं संपूज्य यवोदनबलिदानम्। अथोत्तरे सुप्रभतोरणाय नमः। न्यग्रोधतोरणनं यज्ञं रक्ष सर्वविघ्नान्निवारय ॥ इति पूजयेत। त्रिशूलश्रृङ्गन्तु त्वष्ट्रे नमः सवित्रेनमः विष्णवे नमः इत्यादित्यन्यासः। द्वारशाखयोः प्रत्यूषाय नमः प्रभासाय नमः इति वसुद्रयमर्चयेत्। शाखामूलस्थयोर्धान्यराश्योर्धनदश्रीप्रदनामानौ कुंभौ प्रतिष्ठाप्य पूजयेत्। अत्र सोम मावाह्य नमस्कृत्य सोमोधेनुमिति सुवर्णवर्णध्वजपताकालंभः। वयं सोमेति तोरणोपरि निधानम् आप्यायस्वेति प्रेयङ्गवबलिदानम्। शन्नोदेवीरित्यथर्ववेदं पूजयेत्। सुवर्णनयनोयर्वानुष्टुप्छन्दः पुरंदरः। वेदो वैतानगोत्रस्तु ऋत्विक्त्वं मे मखे भव ॥ इति तद्ध्यानम् । तत्र—अथर्वाङ्गिरसं चैव अथर्वाशिरसं

१ नन्त्यायामीति । २ नन्दं । ३ आनोनियुद्भिर्गिनि । ४ द्वादेगंतल्पे ।

तथा । शांत्यध्यायं च पठेत् ॥ अथैशान्याम्—ईशानायनम इतीशानमावाह्य पूजयेत् । नमः शंभवा येति रक्तध्वजपताकालंभः । तमीशानमित्युच्छ्रयः । कद्रुद्रायेति गावेधुकबलिः । ईशानपूर्वयोर्मध्ये कलशे अनंताय नम इत्यनन्तमावाह्य पूजयेत्।नमोस्तु सर्पेभ्य इति मेघवर्णध्वजपतकालंभः।तद्विष्णोरि त्युच्छ्रयः । विष्णोर्नुकमिति बलिदानम् । पश्चिमनिर्ऋतिमध्ये कलशे ब्रह्मणे नम इत्यावाह्य पूजयेत् । यद्देवादेवहेडनमिति रक्तध्वजपताकालंभः । ब्रह्मजज्ञानमित्युच्छ्रयः । सनोभुवनस्यपत इति पायसब लिदानम् । प्राच्यां गणानांत्वेति गणेशं संपूज्य नमोस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येऽन्तरिक्ष इति मण्डपाद्ब हिर्दिग्विदिक्षु रुद्रान्संस्थाप्य तेभ्यो बलिं दद्यात् । ये केचित्त्विह लोकेषु आगता बलिकांक्षिणः । तेभ्यो बलिं प्रयच्छामि नमस्कृत्य पुनः पुनः ॥ इतीशान्यां सर्वेभ्यो भूतेभ्यो नम इति बलिं दत्त्वाऽऽचामेत् । इतिमण्डपपूजा ॥ अथ गुरुर्महावेद्यां सर्वतोभद्रदेवतादानमयूखोक्तसामान्यप्रयोगोक्ता आवाह्य संपूज्य स्वकुण्डेऽग्निं स्थापयेत् । ततः सर्वेपि होतारस्तमेवाग्निं स्वस्वकुण्डे प्रणयेयुः । ततो गुरुः प्रासादान्त रीशान्यां नैर्ऋत्यां वा हस्तमितवेद्यां चतुःषष्टिपदे वास्तुपीठे सामान्यप्रयोगोक्ताः शिख्यादिदेवता

१ कलशे ।

आवाह्य सम्पूज्य ताभ्यां बलिं दत्त्वा कुण्डेषु स्वस्वशाखीयगृह्योक्तविधिना अग्निं प्रतिष्ठाप्य आघारावाज्यभागान्तं कृत्वा होतारः प्रतिदेवतमष्टो-
त्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौ वा प्रत्येकं समित्तिलाज्यैः कुण्डसंख्यया विभज्य जुहुयुर्नाममंत्रैः ॥ ततः
वास्तोष्पते प्रतिजानीहीति मंत्रचतुष्टयेन समित्तिलाज्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतं पूर्ववद्धुत्वा ततः पञ्च
संख्यया पञ्चविंशतिसंख्यया वा बिल्वैस्तद्बीजैर्वा वास्तोष्पत इति चतसृभिर्वास्तोष्पतेध्रुवास्थूणामिति
च हुत्वा अपारंभ्योऽथपारेभ्य इत्याज्येनाष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतं वा वास्तुममसंधानाय जुहुयुः ।
ततो रक्षोघ्नपावमानसूक्ताभ्यां त्रिसूत्र्या प्रासादं संवेष्ट्य परितो जलदुग्धयोः पृथगविच्छिन्ने धारे
दत्त्वा पीठे पूजितां हैमीं वास्तुप्रतिमां दधिदूर्वासप्तधान्यशैवालगंधाक्षतपुष्पयुतेऽपक्वमृद्भाण्डे संस्थाप्य
तत्पिधाय चतुःषष्टिधा भाजितप्रासादाग्नेयकोणपदादुत्तरे आकाशपदे जानुमात्रं गर्तं कृत्वा जलेनापूर्य
गंधपुष्पाणि प्रक्षिप्य मृद्भाण्डं तत्र निधाय गर्तं तन्मृदैव पूरयेत् मृदि आधिक्यं परं शुभम् । इत्थं वास्तु
पूजां कृत्वा गुरुर्मण्डपेशानभागे वेद्यां ग्रहानधिदेवताः प्रत्यधिदेवताविनायकादीन्पञ्चलोकपालांश्च
दानमयूखोक्तप्रकारेणावाह्य पूजयेत् । ततः ऋत्विजः समिच्चर्वाज्यैः अष्टोत्तरसहस्राष्टोत्तरशताष्टाविंश

१ ईशान्यां कलशं नभ्याश्च तदुपरि । २ उदुंबरसमिन् ।

त्यष्टान्यतमसंख्यया कुण्डेषु विभज्य हुत्वा विश्वकर्मन्नित्याज्येन हुत्वा बलीन्दत्त्वा पूर्णाहुतिं जुहुयुः। एतन्मंत्रप्रकारादिकं दानमयूखे सामान्यप्रयोगे उक्तम्। अथ गुरुः स्नानमण्डपे ॐ नमो नारायणायेत्यभिमंत्रितेन पञ्चगव्येन भूमिं वेदिकात्रयं च संप्रोक्ष्य तत्र दक्षिणवेदिकायामास्तृतवालुकायामक्षतैः स्वस्तिकं लिखित्वा तत्र विश्वकर्मणो वा ध्यानम्—विश्वकर्मा तु कर्तव्यः श्मश्रुलो मांसलाधरः। संदंशपाणिर्द्विभुजस्तेजोमूर्तिः प्रतापवान्॥ इति ध्यात्वा सप्तधान्योपरि भद्रपीठं निधाय वेदिकायाः पश्चाद्वारिपूर्णान्सपल्लवान् षट्कलशान् मृत्पल्लववृक्षीयकषायगोमूत्रगोमयभस्मगन्धोदकैः प्रपूर्यअपरान् पञ्च गन्धजलेनापूर्योदक्संस्थपंक्तिरूपेणासादयेत्। तत्रांत्यस्थपातिकलशः भद्रपीठयुतमध्यमवेदिपश्चिमेऽप्येवं स्थपतिकलशातिरिक्ता एकादश भद्रपीठयुतोत्तरवेद्यास्तु परितोऽष्टौ कलशान् पूर्वादिक्रमेण क्षारोदकक्षीरदधिसर्पिरिक्षुरससुरास्वादूदकगर्भोदकयुतान् हिरण्यगर्भाद्यैरष्टभिर्मन्त्रैर्विन्यसेत्

१ हिरण्यगर्भः सम०। २ यः प्राणतोनि०। ३ ब्रह्मजज्ञान०। ४ सबुध्निया०। ५ मही द्यौः पृ०। ६ उपश्वसयपृथि०। ७ अग्नेनय सुपथा। ८ यातेअग्ने०।

ततोऽन्ये च वेद्याः पश्चिमभागे मृत्तिका—गोमय-गोमूत्र-भस्म-मिलितपञ्चगव्य-क्षीर-दधि-घृत-मधु शर्करायुताः दशकलशाः पञ्चदश शुद्धजलकलशाः । अथान्यानेकात्रिंशत्कलशानासादयेत् । तत्र द्वयोः शुद्धजलं एकस्मिन् पञ्चामृतं पञ्चसु जलमेकस्मिन्सुगंधिजलम् एकस्मिन्पंचपल्लवकषायः एकस्मिन्सर्वौषध्यः दशक्रमात्पुष्पैः फलैः सौवर्णजलेन गोशृंगोदकेन धान्यैः सहस्रच्छिद्रैः सर्वौषधिभिः पञ्चपल्लवैस्तीर्थोदकैर्नवरत्नैर्युताः कार्याः अवशिष्टेषु दशसु कलशेषु कदंबशाल्मलीजंब्वशोकप्लक्षचूतवटविल्वनागकेसरपलाशपल्लवान् क्रमेण निक्षिप्य शुद्धजलमापूर्य लोकपालानावाहयेत् सर्वेष्याकलशेष्वित्यनेन स्थाप्याः सूक्ष्मवस्त्रं सुगंधितैलं यवशालिगोधूममसूरिकाविल्वचूर्णमुद्वर्तनार्थम् आमलकचूर्णं सुगंधियक्षकर्दमं जटामांसीं चासादयेत् । ततश्चतुरो मंगलकलशानेकं वा स्थापयेत् । तदंते तीर्थोदककलशे-सर्वे समुद्राःसरितस्तीर्थानि जलदा नदाः । आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः॥इत्यादितीर्थान्यावाहयेत्।ततः सयजमान आचार्यो मूर्तिस्थपतिभ्यां सह सुमंगलघोषं कर्म कृत्वा कुटीं गत्वा भूमावुपलिप्य विधिवदाग्नि

१ अष्टपलमिता । २ मुष्टिपरिमितम् । ३ शातिकलशोपम् ।

स्थापयित्वा प्रतिमानिर्माणे प्राणिवधादिदोषनिरासार्थं घृतेन तिलैर्वा होमं करिष्ये इति संकल्प्याज्यभागान्तं कृत्वा देवमंत्रेणाज्याहुतिशतद्वयं हुत्वा पूर्णाहुतिं च कृत्वा प्रतिमां कुशैः संमार्ज्य मधुघृताभ्यङ्गेन देवस्य व्रणभङ्गं कृत्वा संपूज्य पंचगव्येन पृथक् पृथक् स्नापयित्वा पुनः संपूज्य शिल्पिपूर्वकल्पितं कलशं सरत्नं सहिरण्यं सवस्त्रं देवपुरतो निधाय-मृदा गोमयेन गोमूत्रेण भस्मना क्षीरेणेति त्रिविक्रमः।जलान्तरितेन स्नापयित्वा पुनः संपूज्य शंखनादेन रथादिना देवं महामन्डपप्रादक्षिण्येन स्नानमण्डपमानयेत् । तत्र गुरुर्दक्षिणवेद्यां भद्रंकर्णेभिरिति प्राङ्मुखं देवं भद्रासने निवेश्य पूर्वकल्पितषट्कलशेष्वंत्यं स्थपतिकलशं हिरण्यादिसहितं देवसमीपे निधाय—काशीकुशस्थली मायावंत्ययोध्या मथोःपुरी। शालग्रामं सगोकर्णं नर्मदा च सरस्वती ॥ तीर्थान्येतानि कुम्भेऽस्मान्विशन्तु ब्रह्मशासनात् । झषारूढा सरोजाक्षी पद्महस्ता शशिप्रभा ॥ आगच्छतु सरिज्ज्येष्ठा गंगा पापप्रणाशिनी । नीलोत्पलदलश्यामा पद्महस्तांबुजेक्षणा ॥ आयातु यमुना देवी कूर्मयानस्थिता सदा । प्राचीसरस्वती पुण्या पयोष्णी गोमती तथा ॥ ऊर्मिला चन्द्रभागा च सरयूर्गण्डकी तथा । जंबूका च शतद्रुश्च कालिङ्गा सुप्रभा तथा । वितस्ता च विपाशा च शर्मदा च पुनःपुनः । गोदावरी महावर्ता शर्करावर्तमार्जनी । कावेरी कौशिकी चैव तृतीया च

महानदी।विटंका प्रातिकूला च सोमनंदा च विश्रुता।करतोया वेत्रवती देविका वेणुका च या।आत्रेयगंगा वैतरणी काश्मीरी ह्लादिनी च या॥पुष्पावती च शवत्रासा कल्माषाशंसिनी तथा । वसिष्ठा च अपापा च सिंधुवत्यारुणी तथा ॥ ताम्रा चैव त्रिसंध्या च तथा मंदाकिनी परा । तैलकाली च पारा च दुंदुभी नकुली तथा॥नीलगंधा च वोधा च पूर्णचंद्रा शशिप्रभा।अमरेशं प्रभासं च नैमिषं पुष्करं तथा।आषाढिं डिंडिभारत्नं भारभूतं वलाकुलम्। हरिश्चन्द्रं परं गुह्यं गुह्यं मध्यमकेश्वरम् । श्रीपर्वतं समाख्यातं जलेश्वरमतःपरम् । आम्रातकेश्वरं चैव महाकालं तथैव च । केदारमुत्तमं गुह्यं महाभैरवमेव च । गयां चैव कुरुक्षेत्रं गुह्यं कनखलं तथा । विमलं चन्द्रहासं च माहेन्द्रं भीममष्टकम् । वस्त्रादं रुद्रकोटीं च अविमुक्तं महालयम् ॥ गोकर्णं भद्रकर्णं च महेशस्थानमुत्तमम् । छागलाह्वं द्विरण्डं च कर्कोटं मंडलेश्वरम् ॥ कालञ्जरवनं चैव देवदारुवनं तथा । शङ्कुकर्णं तथैवेह स्थलेश्वरमतः परम् । एता नद्यश्च तीर्थानि गुह्यक्षेत्राणि सर्वशः । तानि सर्वाणि कुंभेऽस्मिन् विशंतु ब्रह्मशासनात् ॥ इति मंत्रेण तत्र तीर्थान्यावाह्य देवं स्नपयेत् । यजमानश्चाशिल्पिवर्गं यथाशक्ति पूजयेत् । ततो गुरुर्बहिर्निर्गत्य सिद्धार्थघृतपायसैर्द्वयंवकमिति प्रागादिदिक्षु बलिं दत्त्वाचम्य देवसमीपमागत्य त्रातारमिन्द्रमित्यादिदशलोकपालमंत्रैर्मण्डपा

न्तर्दिक्षु रक्षां कृत्वा देवस्याग्रे चतुरो ब्राह्मणानुपवेश्य स्वस्ति वाचयित्वा तेभ्यश्च दक्षिणां दत्त्वाशिषो गृहीत्वा गुरुर्देवं स्नपयेत् । अग्निर्मूर्धेति मृदा यज्ञा यज्ञाय इति कषायैः गायत्र्या गोमूत्रेण गंधद्वारामिति गोमयेन मानस्तोक इति भस्मना तत्सवितुरितिगंधतोयेन । ततः पंचकलशैः पंचदैवत्यैः नमः शंभवे इतिप्रथमेन हंसः शुचिषदिति द्वितीयेन याते रुद्रेति तृतीयेन विष्णोरराटमसीति चतुर्थेन ब्रह्मजज्ञान मिति पंचमेन संस्नाप्य॥ शतं जीव शरदो वर्द्धमान इति दूर्वाक्षतपुष्पैः संपूज्य वस्त्रेणाच्छाद्य द्वितीयवेद्यां भद्रंकर्णेभिरिति भद्रासनं विधायास्तीर्णं बर्हिरुपनो याहि वीतय इति प्रागग्रान्कुशानास्तीर्य तत्र प्रणवेन देवं निधाय प्राङ्मुखो भूत्वा कुङ्कुमाक्तेन सूत्रेण लिङ्गमावेष्ट्य प्रतिमायां मुखे लिङ्गस्य च नेत्राणि सुवर्णशलाकया चित्रं देवानामित्यर्धर्चेन कल्पयेत् । ऊर्ध्वाधः पृथग्भूतं पक्ष्मपुटद्वयं च आकृष्णेनाति कल्पयेत् नेत्रमध्ये त्रिभागेन कनीनिकामपि कल्पयेत् । तदा न काश्चित्पुरत स्तिष्ठेत् । सुवर्णं पायसं भक्ष्यं भोज्यमादर्शं च शीघ्रं दर्शयेत् । ततः शिल्पी लोहेनोल्लिखेत् गुरुर्मधुस र्पिर्भ्यामभ्यज्येमंमेगंगइतिमंत्रेणाभ्युक्ष्य पुनर्मृदाद्येकादशकलशैः स्नापयेत् । प्रतिमाबहुत्वे मृदादिकल

१ शमवायेतिवा । २ पूर्वोक्तमन्त्रैः ।

शोदकं किंचित्स्थापयित्वा तासां नेत्रेषूल्लिख्य तेन स्नापयेत् । यजमानः सुवर्णशलाकास्नानवस्त्रादिकं च शिल्पिने दत्त्वा साहिरण्यां गां गुरवे दद्यात् । गुरुरुत्तरस्यां वेद्यां भद्रासने भद्रमिति देवं स्थापयित्वा । कलशेन समुद्रज्येष्ठा इति संस्नाप्य सम्पूज्य दूर्वाक्षतान्मूर्ध्नि दत्त्वा प्रार्थयेत्--नमस्तेऽचें सुरेशानि प्रकृते विश्वकर्मणः । प्रभाविताशेषजगद्धात्रि तुभ्यं नमो नमः ॥ त्वयि सम्पूजयामीशं नारायणमनामयम् । रहिताशेषदोषैस्त्वं ऋद्धियुक्ता सदा भव ॥ इति । ततो देवस्य दक्षिणहस्ते प्रतिमावितास्तिमात्रमूर्णासूत्रं कनिक्रददितिमंत्रेण बध्नीयात् । सर्वसत्त्वमयं शान्तं परब्रह्म सनातनम् । त्वामेवालंकरिष्यामि त्वं वंद्यो भव ते नमः ॥ इति पठित्वा चतुर्भिः कलशैः स्नापयेत् । इदमापः प्रवहतेत्याद्येन-आपोदेवीरिति द्विती येन-इमंमेगंगइतितृतीयेन-तत्त्वायामीतिचतुर्थेन-अग्निर्मूर्धादिवेत्यष्टपलमृत्तिकाकलशेन-समुद्रज्येष्ठाइति शुद्धोदककलशेन-गंधद्वारामिति सप्तपलमितगोमयकलशेन-वरुणस्योत्तंभनमसीति शुद्धोदकेन-तत्स वितुरितिद्वादशपलगोमूत्रकलशेन-आपोहिष्ठेतिशुद्धोदकेन-प्रसद्येतिमुष्टिसंमितभस्मकलशोदकेन-योवः

१ पचदशांतर्गतेन । २ पञ्चदशशुद्धजलकलशांतर्गतैः । ३ मृदादिदशकलशांतर्गताद्यकलशेन । ४ पञ्चदशशुद्धोदककलशांतर्गतेन षष्ठेन अत्र सर्वत्र शुद्धजलस्नान सप्तादिक्रमेण ज्ञेयम् ।

शिवतमोरसइति शुद्धोदकेन-पयः पृथिव्यामितित्रिपलसंमितपंचगव्यकलशेन-देवीरापःसंमधुमतीमंधुमतीभिः सृज्यध्वं इति शुद्धोदकेन-आप्यायस्वेतिषोडशपलक्षीरकुंभेन-तस्मा अरंगमामव इतिशुद्धोदकेन दधिक्राव्णइति विंशतिपलदधिकुंभेन-युंजान इत्युदकुंभेन-घृतवतीभुवनानामितिसप्तपलघृतकुंभेन देवस्य त्वेति जलेन-मधुवाता इति त्रिपलमधुकुंभेन-आपो अस्मानिति जलेन-आयंगौरि तित्रिपलशर्कराकुंभेन-आपोहयद्बृहतीरित्युदकेन प्रक्षाल्य । यज्ञायज्ञायइतिवस्त्रेण संमार्ज्य सुगन्धतैलेनाभ्यज्य द्रुपदादिवेति यवशालिगोधूममसूराबिल्वचूर्णैरुद्वर्त्य यातेरुद्र शिवा तनूरिति आमलकचूर्णेन यक्षकर्दमेन प्रजाभूतेतिलिंपेत् । यक्षकर्दमस्तु-कस्तूरिकाया द्वौ भागौ द्वौ भागौ कुंकुमस्य च । चन्दनस्य त्रयो भागाः शशिनस्त्वेक एवहि ॥ इत्युक्तः । ततो जटामांस्यानुलिप्य मानस्तोके प्रतद्विष्णुरिति कलशद्वयेन स्नापयित्वा अपाम सोमममृता अभूमेति पञ्चामृतेन-अयं राजा वरुणोनुमन्यतां १ यथाविप्रस्य० २ संतपयाशसि० ३ आप्यायस्वामिदन्तमसोम० ४ अश्वग्रेक्षाधिष्ठवसौ० ५ इति पञ्चभिः शुद्धजलपूरितकलशैः क्षालयेत् । गंधद्वारामितिगंधोदकेन-यज्ञायज्ञाय इतिपञ्चपल्लवकषायकलशोदकेन या ओषधीःपूर्वाजाता इत्योषधिकलशेन-ओषधीःप्रतिमोदध्वमिति पुष्पकलशोदकेन-याः फलिनीरित्य

घ्रफलकलशोदकेन-हिरण्यगर्भइतिसुवर्णोदकेन-हविष्मतीरिति शृङ्गोदकेन-धान्यमसीति धान्योदकेन सहस्राक्षेणेतिसहस्रधारकलशेन-यादिव्याइतिसर्वौषधिजलेन-नमोस्तुसर्पेभ्य इति पंचपल्लवोदकेन-अष्टौ व्यख्यत्ककुभःपृथिव्या इतिरत्नोदकेन-इमंमेगंगेइति तीर्थोदकेन। पुनरष्टाभिः कलशैः पूर्वकल्पितैः समुद्रसंज्ञितैः स्नापयेत्। कयानश्चित्रइतिक्षारोदकेन-आप्यायस्वसमेत्विातेक्षीरकुंभेन-दधिक्राव्ण इति दध्नः-घृतवतीभुवनानामितिघृतस्य-पयः पृथिव्यामितीक्षुरसस्य-देवंबर्हिरितिसुरोदकस्य-स्वादिष्ठयेति स्वादूदकस्य-सरस्वतीयोन्यामिति गर्भोदकस्य। पुनर्दशाभिः पल्लवैर्लोकपालकलशैः स्नापयेत्। तत्र त्रातारमिन्द्रमिति कदंबपल्लवकुंभोदकेन-त्वन्नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति शाल्मलीपल्लवेन सुगंनः पन्थामभयं कृणोत्विति जम्बूपल्लवेन-असुन्वंतमयजमानामिति अशोकपल्लवेन-तत्वायामीतिप्लक्षेण-वायोयेतेसहस्रिणइतिचूतपल्लवेन-वयःसोमेति वटपल्लवेन-तमीशानमितिबिल्वपत्रेण-नमोस्तुसर्पेभ्य इति नागकेसरपल्लवेन-ब्रह्मजज्ञानमितिपलाशपल्लवेन। ततः सुमंगलघोषैः कनिक्रददिति चतुर्भिः कुंभैः एकेन वा कुंभेन देवं स्नापयित्वा सुगंधिना सितवस्त्रेण परिमृज्य विश्वतश्चक्षुरितिसंकलीकृत्य देवमावाहयेत्। एह्येहि भगवन्विष्णो लोकानुग्रहकाम्यया। यज्ञभागं गृहाणेमं

वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ हिरण्यवर्णामिति पाद्यम् ॥ हिरण्यवर्णाः शुचयइत्यर्घ्यम् । विभ्राड्बृहत्पिबत्वित्याचमनीयम् । त्र्यंबकमिति चंदनम् । अभिवस्त्रेति वस्त्रम् । वेदाहमेतंपुरुषमित्युपवीतम् । तेनैव उत्तरीयं च । इदंविष्णुरिति पुष्पम् । धूरसि धूर्वेतिधूपम् । चन्द्रमामनस इति दीपम् । अन्नपतेन्नस्येतिनैवेद्यम् । आचमनं पुष्पांजलिं दत्त्वा प्रार्थनां कृत्वा स्नानवस्त्रनैवेद्यादिकं शिल्पिने दद्यात् ॥ इतिदेवस्नपनाविधिः । अथ देवं पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा । उत्तिष्ठोत्तिष्ठगोविंद त्यज निद्रां जगत्पते । त्वयि सुप्ते जगत्सुप्तमुत्थिते चोत्थितं जगत् ॥ इति तमुत्थाप्य रथमारोप्य मंगलघोषेण कनिक्रददिति सूक्तेन च प्रासादप्रादक्षिण्येनानीय यागमंडपपश्चिमद्वार्याकृष्णेनेति मंत्रेण प्रवेश्य वेद्याः पश्चिम भागे प्राङ्मुखमुपवेश्य मधुपर्कं कुर्यात् । ततो वेद्यां कुशानास्तीर्य तदुपरि शय्यामास्तीर्य वेद्याः पूर्वादिदिक्षु विष्णुमधुसूदनत्रिविक्रमवामनान्आग्नेयादिकोणेषु श्रीधरहृषीकेशपद्मनाभदामोदरांश्च पूजयेत् । ॐ नमोनारायणायेति मंत्रेण विष्णुं शय्यायां निवेशयेत् । शिवादिप्रतिष्ठायां तु नमः शंभवायेति शय्यायां निवेश्य भवं शर्वमीशानं पशुपतिं रुद्रमुग्रं भीमं महान्तं च पूर्वादिक्रमात्पूजयेत् । ततः शय्यायां देवं स्वापयित्वा त्रिभिर्वस्त्रैर्देवमाच्छाद्य देवस्य शिरोदेशभूमौ सहिरण्यं निद्राकलशम्

अपोदेवीरुपहूय इति प्रतिष्ठाप्य ॐआप्यायस्व समिति मधुसर्पिर्भ्यां देवमभ्यज्य यातेरुद्रेति तैलसर्षपैरुप लिप्य गंधादिनाभ्यर्च्य बृहस्पतेपरिदीयेति सितं परिसरं दद्यात् । अत्र वा बृहस्पते परीतिमंत्रेण देवस्य कंकणबंधनमित्येके ॥ ततो देवस्य पादनाभिवक्षःशिरस्सु विश्वतश्चक्षुरित्यालभनम् । ततस्तद्दक्षिण पार्श्वे छत्रं व्यजनं चामरं च चरणदेशे पादुके पार्श्वयोः शांतिकुंभौ आसनदर्पणघंटाभक्ष्यभोज्यजलपात्रादिकं च देवस्य पुरतः स्थापयेत् । ततो भस्मदर्भतिलैर्देवस्य परितो रक्षार्थं प्राकारत्रयं कृत्वा मंडपाद्बहिर्गत्वा प्रतिदेशं लोकपालेभ्यो गंधादिपूर्वकं बलिंदद्यात् भूतेभ्यश्चत्र्यंबकमिति।बलिमंत्रस्तु पूर्वदिग्वासिभ्योदिक्पातिदिग्भूताधिपतिदिग्रुद्रादिङ्मातृदिक्क्षेत्रपालेभ्योनमःइत्येवंप्रतिदिशम् । ततआचम्य होमंकुर्यात् । तद्यथा ॐपरायविष्णवात्मनेस्वाहेतिविष्णवे । अन्यदेवतायां शिवात्मनेइत्याद्यूहः।अनेनाष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौवातिलैर्यवैर्वाप्रत्येकंहुत्वाप्रतिमायांन्यासान्कुर्यात्। अ पादयोः उ हृदये म ललाटे इति प्रणवंन्यसेत्।भूःपादयोःभुवःहृदये स्वःललाटे इति व्याहृतीर्न्यसेत्।अ तालुके आ मुखे इ दक्षिणनेत्रे ईवामनेत्रे उ दक्षिणश्रवणे ऊवामश्रवणे ऋ दक्षिणगण्डे ॠवामगण्डे ऌ दक्षिणनासापुटे ॡ वामनासापुटे ए ऊर्ध्वदशनेषु ऐअधोदशनेषु ओऊर्ध्वोष्ठे औअधरोष्ठे अंललाटे अःजिह्वायां य त्वचि र

निरुक्ताय॰ हृदये छन्दःशास्त्रेभ्यो॰ज्योतिःशास्त्रेभ्यो॰ नेत्रयोः गीताशास्त्रेभ्यो॰ भूतशास्त्रेभ्यो॰ श्रोत्रयोः आयुर्वेदाय॰दक्षिणभुजे धनुर्वेदाय॰ वामभुजे योगशास्त्रेभ्यो॰ हृदये नीतिशास्त्रेभ्यो॰ पादयोः वश्यतन्त्राय॰ओष्ठयोः॥ इतिविद्यान्यासः। दिवे॰मूर्ध्नि सूर्यलोकाय॰चन्द्रलोकाय॰नेत्रयोः अनिललोकाय॰घ्राणे व्योम्ने॰नाभ्यां समुद्रेभ्यो॰वास्तिदेशे पृथिव्यै॰ पादयोः इतिवैराजन्यासः। हिरण्यगर्भाय॰ शिरसि कृष्णाय॰ केशेषु रुद्राय॰ललाटे यमाय॰ भृकुट्याम् अश्विभ्यां कर्णयोः वैश्वानराय॰ मुखे मरुद्भ्यो॰घ्राणे वसुभ्यो॰कण्ठे रुद्रेभ्यो॰दन्तेषु सरस्वत्यै॰जिह्वायाम् इन्द्राय दक्षिणभुजे बलये॰वामभुजे। प्रह्लादाय॰ दक्षिणस्तने विश्वकर्मणे॰ वामस्तने नारदाय॰ दक्षिणकुक्षौ अनन्तादिभ्यो॰ वामकुक्षौ वरुणाय॰ हस्तयोः मित्राय॰ पादयोः विश्वेभ्योदेवेभ्यो॰ ऊरुमध्ये॰ पितृभ्यो॰ जानुमध्ये यज्ञेभ्यो॰ जंघयोः राक्षसेभ्यो॰गुल्फयोः पिशाचेभ्यो॰ पादयोः असुरेभ्यो॰पादाङ्गुलीषु विद्याधरेभ्यो॰ पार्ष्ण्योः ग्रहेभ्यो॰ पादतलयोः गुह्यकेभ्यो॰ गुदे पूतनादिभ्यो॰ नखेषु गन्धर्वेभ्यो॰ ओष्ठयोः कार्तिकेयाय॰ गणेशाय॰ कटिपार्श्वयोः ॥ इति देवयोनिन्यासः। मत्स्याय॰ मूर्ध्नि कूर्माय॰ पादयोः नृसिंहाय॰ ललाटे वराहाय॰ जङ्घयोः वामनाय॰ मुखे परशुरामाय॰ हृदये रामाय॰ बाहुषु कृष्णाय॰ नाभ्यां

बौद्धाय० बुद्धौ कल्किने० जानुनि । केशवाय० शिरसि नारायणाय० मुखे माधवाय०ग्रीवायां गोविन्दाय० बाह्वोः विष्णवे० हृदये मधुसूदनाय० पृष्ठे त्रिविक्रमाय० कट्यां वामनाय० जठरे श्रीधराय० हृषीकेशाय० जङ्घयोः पद्मनाभाय० गुल्फयोः दामोदराय० पादयोः ॥ इति मूर्तिन्यासः । अश्वमेधाय० मूर्ध्नि नरमेधाय० ललाटे राजसूयाय० मुखे गोसवाय० कण्ठे द्वादशाहाय० हृदि अहीनेभ्यो० नाभौ सर्वजितेभ्यो०दक्षिणकट्यां सर्वमेधाय०वामकट्याम् अग्निष्टोमाय०लिङ्गे अतिरात्राय०वृषणयोः आप्तोर्यामाय० ऊर्वोः षोडशिने० जान्वोः उक्थाय दक्षिणजङ्घायां वाजपेयाय० वामजङ्घायाम् अत्यग्निष्टोमाय० दक्षिणबाहौ चातुर्मास्याय० वामबाहौ सौत्रामण्यै० हस्तेषु । पाश्विष्टिभ्यो० अङ्गुलीषु । दर्शाय० पौर्णमासाय० नेत्रयोः । सर्वेष्टिभ्यो० रोमकूपेषु । स्वाहाकाराय० वषट्काराय० स्तनयोः । पञ्चमहायज्ञेभ्यो० पादाङ्गुलीषु । आहवनीयाय० मुखे । दक्षिणाग्नये० हृदये । गार्हपत्याय० नाभौ० । वेद्यै० उदरे । प्रवर्ग्याय० भूषणेषु । सवनेभ्यो० पादयोः । इध्मेभ्यो० बाहुषु । दर्भेभ्यो० केशेषु । इति क्रतुन्यासः ॥ अथ मूलमन्त्रन्यासः आयुधन्यासः शक्तिन्यासः अङ्गन्यासः इति साधारणाः सर्वत्र वैष्णवमधिकृत्य तूच्यन्ते । धर्माय० मूर्ध्नि । ज्ञानाय० हृदि । वैराग्याय० गुह्ये । ऐश्वर्याय० पादयोः ॥

इति गुणन्यासः॥खड्गाय० शिरसि। शार्ङ्गाय० मस्तके। मुसलाय० दक्षिणभुजे। हलाय० वामभुजे। चक्राय० नाभ्यां जठरे पृष्ठे च। शङ्खाय० लिङ्गे वृषणेच। गदायै० जङ्घयोः जानुनोश्च। पद्माय०। गुल्फयोः पादयोश्च। वज्राय० शक्तये० दण्डाय० खड्गाय० पाशाय० ध्वजाय० अंकुशाय० त्रिशूलाय० चक्राय० पद्माय० इति शिवे इत्यायुधन्यासः॥ लक्ष्म्यै० ललाटे। सरस्वत्यै० मुखे। रत्यै० गुह्ये। प्रीत्यै० कण्ठे। कीर्त्यै० दिक्षु। शान्त्यै० हृदि। तुष्ट्यै०जठरे। पुष्ट्यै०सर्वत्र इति शक्तिन्यासः॥ मूलमन्त्रस्य॥ ॐ हृदये नमः शिरसि भगवते० शिखायां वासुदेवाय कवचं सर्वत्र वौषट् नेत्रे० फट् करयोः अस्त्रं० दक्षिणवामस्तनयोः श्रीवत्साय० उरसि कौस्तुभाय० कण्ठे वनमालायै०॥ इत्यंगन्यासः॥ ॐ पादयोः न जानुनोः मो गुह्ये भ नाभ्यां ग हृदये व कण्ठे ते मुखे वा नेत्रयोः सु भाले दे मूर्ध्नि वा दक्षिणपार्श्वे य उत्तरपार्श्वे॥ इति द्वादशाक्षरन्यासः। प्रतिमायां जीवन्यासः। तत्र तेजो भावयित्वा बुद्धीन्द्रियकर्मेन्द्रियमनःप्राणपंचकाहंकारतन्मात्रादिकं सर्वं संयोज्य पुरुषभावं भावयित्वा सर्वसाक्षिणं च भावयित्वा तत्र तत्त्वत्रयं न्यसेत्। तद्यथा—आत्मतत्त्वाय० आत्मतत्त्वाधिपतये ब्रह्मणे नम पादयोः विद्यातत्त्वाय० विद्यातत्त्वाधिपतये विष्णवे० हृदये शिवतत्त्वाय० शिवतत्त्वाधिपतये रुद्राय०

शिरसीति ॥ अथ गायत्रीन्यासः सूर्यस्यात पादाङ्गुष्ठयोः त्स गुल्फयोः वि जङ्घयोः तु जानुनोः वॅऊर्वोः रेगुह्ये णि वृषणयोः यं कटिदेशे भ नाभौ गोंजठरे द स्तनयोः व हृदये स्य कण्ठे धी वदने म तालुदेशे हि नासिकाग्रे धि चक्षुषोः यो भ्रमध्ये यो ललाटे नः पूर्वदिशि प्र दक्षिणादिशि चो पश्चिमदिशि द उत्तर दिशि या मूर्ध्नि त्सवंत्र तत्सावतुर्हृदये वरेण्यं शिरसि भर्गोदेवस्य शिखायां धीमहि कवचे धियो योनः नेत्रयोः प्रचोदयात् अस्त्रे ॥ इति गायत्रीन्यासः । अग्निमीळे० पादयोः । इषेत्वा गुल्फयोः । अग्नऽआयाहि० जंघयोः । शन्नः जान्वोः । बृहद्रथंतरे ऊर्वोः । स्वस्तिनः० जठरे । दीर्घायुत्वाय० हृदये । श्रीश्वते० कण्ठे । त्रातारं० वक्रे । त्र्यंबकेन स्तनयोर्नेत्रयोश्च । मूर्धानं० मूर्ध्नि । अथ द्वादशाक्षरेण नारायणस्य मूर्तिन्यासः । ॐ केशवाय० शिरसि । न नारायणाय० मुखे । मो माधवाय ग्रीवायाम् । भ गोविन्दाय० कण्ठे । ग विष्णवे० पृष्ठे । व मधुसूदनाय० कुक्षौ । ते त्रिविक्रमाय० कट्याम् । वा वामनाय० जङ्घयोः सु श्रीधराय० वामगुल्फे । दे हृषीकेशाय० दक्षिणे । वा पद्मनाभाय० वामपादे। य दामोदराय दक्षिणे पादे । ॐ हुं हृदयायनमः हृदये । विष्णवे० शिरसि । ब्रह्मणे० शिखायाम् । ध्रुवाय० कवचे । चक्रिणे० अस्त्रायफट् अस्त्रं हस्तयोः । नमः शंभवाय० गायत्रीं दक्षिणनेत्रे । विजयाय० सावित्रीं वामनेत्रे।चक्रिणे

चक्ररूपाय० पिङ्गलास्त्रं दिक्षु ॥ इत्यष्टाङ्गविष्णुमन्त्रन्यासः ॥ सहस्रशीर्षा० पादयोः । पुरुषएव० जङ्घयोः । एतावानस्य० जानुनोः । त्रिपादूर्ध्व०ऊर्वोः । ततो विराड्०वृषणयोः । तस्माद्यज्ञात्०कट्याम् । तस्माद्यज्ञा०नाभ्याम् । तस्मादश्वा० हृदि । तं यज्ञं०स्तनयोः । यत्पुरुषं०बाह्वोः । ब्राह्मणोस्य०मुखे । चन्द्रमामनसो०चक्षुषोः । नाभ्याआसीत्० कर्णयोः । यत्पुरुषेण० भ्रुवोः । सप्तास्या०भाले । यज्ञेनयज्ञं० शिरसि । अद्भ्यःसंभृतः० हृदये । वेदाहं० शिरसि । प्रजापतिः० शिखायाम् । यो देवेभ्यः० कवचे । रुचं ब्राह्मं० नेत्रयोः । श्रीश्चते० अस्त्रे ॥ इति पुरुषसूक्तादिन्यासः ॥ अथ शिवस्य पञ्चब्रह्मन्यासः । अङ्गुष्ठयोरीशानं तर्जन्योस्तत्पुरुषम् । मध्यमयोरघोरम् । अनामिकयोर्वामदेवम् । कनिष्ठिकयोः सद्योजातम् । ततःकनिष्ठिकयोर्हृदयम् । अनामिकयोः शिरः । मध्यमयोः शिखां । तर्जन्योः कवचम् । अङ्गुष्ठयोरस्त्रं विन्यस्य । परेण तेजसा संयोज्य कवचेनावगुण्ठ्य सर्वकर्मसु नियोजयेत् । आचमनं सर्वत्र । इत्थं देवस्य करन्यासं कृत्वा लिङ्गमुद्रां बद्ध्वा ईशानः सर्व० सदाशिवोम् इति मंत्रेण ईशानमुष्टिं बध्नीयात्। ततः अङ्गुल्यग्रैः रुद्रमुद्रया मूर्ध्नि तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् । इति । एवं तर्जन्यङ्गुष्ठयोगात्तत्पुरुषं० मुखे । अघोरेभ्यो० इति मध्यमाङ्गुष्ठयोगेन हृदि ।

अघोरं० वामदेवाय नमो० मनोन्मना नमइत्युङ्गुष्ठानामिकायोगेन गुह्ये । सद्योजातं० भवोद्भवाय नमः इति कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन पादादारभ्य मस्तकान्तं यावन्मूर्तिव्यापकत्वेन ब्रह्म न्यसेत् । ततः ईशानः सर्वविद्यानामिति शशिनमुपरितनमूर्ध्नि । ईश्वरः सर्वभूतानामिति कलिपतचन्द्रोदयदलं मूर्ध्नि पूर्वे । ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्म नम इति इष्टां दक्षिणमूर्ध्नि । शिवो मे० अस्तु नम इति मरीचिमुत्तरमूर्ध्नि । सदाशिवों नम इति ज्वालिनीं पश्चिममूर्ध्नि ॥ ततः तत्पुरुषाय विद्महे नम इति पूर्ववक्त्रे शान्तिम् । महादेवाय धीमहीति दक्षिणवक्त्रे विद्याम् । तन्नोरुद्र इत्युत्तरवक्त्रे प्रतिष्ठाम् । प्रचोदयादिति पश्चिमवक्त्रे धृतिमितितत्पुरुषकलाचतुष्टयन्यासः ॥ ततः अघोरेभ्य इति क्षमां हृदये । अथघोरेभ्यो नम इति रजामुरसि । घोरजरायै स्कन्धयोः। घोरतरेभ्यो निद्रायै नाभौ । सर्वेभ्यः सर्वव्याध्यै कुक्षौ । सर्वशर्वेभ्यः मृत्यवे० पृष्ठे । नमस्ते अस्तु क्षुधायै० वक्षसि । रुद्ररूपेभ्य स्तृषायै० उरसि । इत्यष्टावघोरकालाः।वामदेवाय नम इतिरजां गुह्ये । ज्येष्ठाय नम इति रक्षां लिङ्गे । श्रेष्ठाय नम इति रतिं दक्षिणोरौ।रुद्राय नम इति कल्पां वामोरौ।कालाय नम इति कामां दक्षिणजानौ । कलविकरणाय नम इति संजीविन्यै० वामजानौ । बलविकरणाय नमः क्रियायै० दक्षिणजंघायाम् ।

बलाय नमः वृद्धयै० वामजंघायाम् । बल छायायै० दक्षिणस्फिचि । प्रथमनाय नमः धात्रीं वामस्फिचि । सर्वभूतदमनाय नम इति भ्रामणीं कट्यां मनो नम इति पोषणीं दक्षिणपार्श्वे । उन्मनाय नम इति ज्वरां वामपार्श्वे । इति त्रयोदशकलाः । सद्योजातं प्रपद्यामि नम इति सिद्धिं दक्षिणपादे । सद्यो जाताय वै नमो नम इति ऋद्धिं वामपादे । भवे नम इति कीर्तिं दक्षिणपाणौ । अभवे नम इति लक्ष्मीं वामपाणौ । नातिभवे नम इति मेधां नासायाम् । भवस्वमां नम इतिकान्तिं शिरसि । भवे नम इति स्वधां दक्षिणबाहौ । उद्भवाय नम इति प्रभां वामबाहौ । इति सद्योजातकलाष्टकम् । ततस्तमाद्याः सर्वाः अत्र विंशतिविति कलान्तरन्यासभावनां कृत्वा मुद्राश्च प्रदर्श्य विद्यादेवं हंसं संपाद्य हंसहंसेति हृदयादिन्यासं कुर्यात्॥अथ नृसिंहे—नृसिंह उग्ररूप ज्वलज्वलप्रज्वलप्रज्वलस्वाहा॥इति मंत्रः। नारसिंही यदा स्थाप्या त्वधिवास्य निशागमे । कृत्रिमं वाथ साक्षाद्वा पशुं दत्त्वा बलिं हरेत् ॥ एवं न्यासं कृत्वा । परमेष्ठिनं नमस्कृत्य निद्रामावाहयाम्यहम् । मोहिनीं सर्वभूतानां मनोविभ्रमकारिणीम् ॥ विरूपाक्षि शिवे शान्ते आगच्छ त्वं तु मोहिनि । वासुदेवहिते कृष्णे कृष्णांबरविभूषिते ॥ आगच्छ

१ अवाहान्यादिकाः ।

सहसाजस्रसुप्तं संसारमोहिनि । सुषुप्स्वसंहरे देवि कुमार्यैकान्तमानसे ॥ श्रमनिश्वासवाह्यं च आगच्छ भुवनेश्वरि । तमःसत्त्वरजोपेते आगच्छत्वरिवारिणि ॥ मनोबुद्धिरहंकारः संहारस्त्वं सरस्वति । शब्द स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च पञ्चमः॥आगच्छ गृह्य संक्षिप्य मोहपाशनिबन्धिनि । भवस्योत्पत्तिहेतुस्त्वं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ भुवः कल्पांतसंध्यायां वससे त्वं चराचरे । भोगिशय्याप्रसुप्तस्य वासुदेवस्य शासने ॥ त्वं प्रतिष्ठासि वै देवि मुनियोनिसमुत्थित्ते । पितृदेवमनुष्याणां सयक्षोरगरक्षसाम् ॥ पशुप क्षिमृगाणां च योगमाया विवर्धिनि । वससे सर्वसत्त्वेषु मातेव हितकारिणी ॥ एहि सावित्रि मूर्तित्वं चक्षुभ्यार्स्थानगोचरे । विश नासापुटे देवि कण्ठेचोत्काण्ठताविश ॥ प्रतिभावय मां सर्वं मातृवद्देवि सुन्दरि । इदमर्घ्यं मया दत्तं पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ उपप्रागात्परमं यदितिमन्त्रोऽयं तस्याः पूजाविधेः स्मृतः ॥ निद्राकलशे निद्रां पूजयित्वा लोकपालमातृक्षेत्रपालभूतेभ्यो बलिं दत्त्वा स्थाप्य देवं शय्यातः प्राच्यां सर्वतोभद्रे पूजयेत् । विष्णुश्चेद्द्वादशारे चक्रे मध्येऽष्टदले पद्मे मूलमंत्रेण देवं निवेश-येत् । ॐ हुंहृदयायनमः । इति कर्णिकायां हृदयं पूजयेत् । विष्णवे नम इति शिरः पूर्वपत्रे । ब्रह्मण्याय नम इति शिखां दक्षिणे ध्रुवाय नम इति कवचं पश्चिमे । चक्रिणे नम इत्यस्त्रमुत्तरे । शंभवाय नम

इति गायत्रीमाग्नेयदले । विजयायनमः सावित्रीमीशानदले । ज्योतीरूपाय नमो नैर्ऋत्ये । चक्रिरूपाय नमः पिङ्गलास्त्रम् वायव्ये । इति गर्भावरणम् ॥ आसु पूर्वादिक्रमेण । केशव नारायण माधव गोविंद विष्णु मधुसूदन त्रिविक्रम वामन श्रीधर हृषीकेश पद्मनाभ दामोदर इति द्वादशमूर्तीः पूजयेत् । इति द्वितीयावरणम्॥ प्रागादितः खड्गाय० गदायै० चक्राय० शङ्खाय० पद्माय० हलाय० मुशलाय० शार्ङ्गाय० इति तृतीयावरणम् ॥ अथ मूर्तीशाः । पृथिवीमूर्तये० पृथिवीमूर्त्यधिपतये शर्वाय० अग्निमूर्तये० अग्निमूर्त्यधिपतये पशुपतये० यजमानमूर्तये० यजमानमूर्त्यधिपतये उग्राय० अर्कमूर्तये० अर्कमूर्त्यधिपतये रुद्राय० जलमूर्तये० जलमूर्त्यधिपतये भवाय० वायुमूर्तये० वायुमूर्त्यधिपतये ईशानाय० इन्दुमूर्तये० इन्दुमूर्त्यधिपतये महादेवाय० खमूर्तये० खमूर्त्यधिपतये भीमाय० इत्यष्टौ मूर्तीस्तदधिपांश्चार्चयेत् । वैष्णवे पञ्चैव मूर्तयः । तदा पूर्वे पृथिवीमूर्तये नमः पृथिवीमूर्त्यधिपतये वासुदेवाय० । दक्षिणे जलमूर्तये० जलमूर्त्यधिपतये संकर्षणाय० । पश्चिमे अग्निमूर्तये० अग्निमूर्त्यधिपतये प्रद्युम्नाय० । उत्तरे वायुमूर्तये० वायुमूर्त्यधिपतये अनिरुद्धाय० मध्ये खमूर्तये० खमूर्त्यधिपतये नारायणाय० इति । शैवे पञ्चमूर्तिपक्षे ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवाः पञ्चमूर्तिपाः । इन्द्रादयस्तु सर्वत्र पूज

नीयाः । ततः आचार्य्यः क्रमेण पलाशोदुम्बराश्वत्थापामार्गशमीसमिधां प्रत्येकं द्वादशसहस्रपट्त्री ण्यष्टसहस्रमष्टशतं वा हिरण्यगर्भ इति कुण्डसमीपे संस्थाप्य शान्तिकपौष्टिकैर्मन्त्रैर्यथाविभागं सकृत्विक्जुहुयात् । प्रतिकुण्डमेकैकऋत्विक्मूर्तिपास्तत्तन्मन्त्रेण पूज्याः । शन्नोवातः पवतां मातरिश्वा शन्नस्तपतु सूर्यः । अहानि शं भवंतु नः श ँ रात्रिः प्रतिधीयतां० ॥ शन्न इन्द्राग्नी० ॥ शन्नो देवी रभि० ॥ इति शान्तिकमन्त्राः ॥ पुष्टिर्नरण्वाक्षिति० ॥ वास्तोष्पते प्रतरणो० ॥ अमीवहा० ॥ त्र्यंबकं० ॥ इति पौष्टिकाः ॥ ततो मूर्तिपाः पूर्वकुण्डे पलाशसमिधामष्टसहस्रमष्टशतं वा घृतेन तिलैर्वा अग्निमीळे० इति जुहुयुः । इषेत्वेति दक्षिणे । अग्न आयाहीति पश्चिमे । शन्नो देवीरित्युत्तरे ॥ यदाष्टौ कुण्डानि तदा ॐ वौषडित्याग्नेये । दशप्रणवान्त्सकृद्गायत्रीं चोक्त्वानैर्ऋते । जातवेदस इति वायव्ये । नमो ब्रह्मण इतीशानकुण्डे । मूर्द्धानं दिव इति पूर्णाहुतिं जुहुयुः । आहुतिसंपातान् शान्ति कलशे कुण्डसमीपस्थे पातयेयुः । ततो मूर्तिमूर्तिपलोकपालेभ्यः समिद्भिर्घृतेन तिलैर्वा अष्टसहस्रमष्ट शतं वा जुहुयुः । तेषां मन्त्रास्तु स्योनापृथिवीति पृथिवीमूर्तेः । अघोरेभ्य इति मूर्तिपतेः शर्वस्य ।

१ पूर्तकमलाकरे पूर्वाद्यष्टकुण्डेषु क्रमेण खादिरपलाशोदुंबरप्लक्षवटापामार्गाश्वत्थशमी ।

इन्द्रायेन्द्रोमरुत्वत इतीन्द्रस्य । अग्निं दूतमित्यग्निमूर्तेः । यः पशूनामित्यग्निमूर्तिपतेः पशुपतेः । अग्न
आयाहीत्यग्नेः । असिहिवीरसेन्य इति यजमानमूर्तेः । तामिन्द्रजाहवीमीति यजमानमूर्तिपतेरुग्रस्य ।
यमायसोममिति यमस्य । उदुत्यं जातवेदसमितिसूर्यमूर्तेः । आवोराजातमध्वरस्येति सूर्यमूर्तिपतेरु
द्रस्य । असुन्वतंसमंजहीतिनिर्ऋतेः।आपोहिष्ठेति जलमूर्तेः । विभूषन्नग्नउभयानितिजलमूर्तिपतेर्भवस्य ।
इमं मेवरुणेतिवरुणस्य । वातआवातुभेषजमितिवायुमूर्तेः । तमीशानमितिवायुमूर्तिपतेरीशानस्य ।
आनोनियुद्भिरितिवायोः । वयंसोमव्रत इति सोममूर्तेः । इन्द्रंतंशुम्भेतिसोममूर्तिपतेर्महादेवस्य ।
अभित्यंदेवं सवितारमितिकुबेरस्य । आदित्प्रत्नस्येतिखमूर्तेः । मृगोनभीमः खमूर्तिपतेर्भीमस्य । अभि
त्वादेवसवितरितीशानस्य । ततोऽष्टसहस्राष्टशताष्टाविंशत्यष्टान्यतमसंख्ययामहाव्याहृतिभिस्तिलय
वव्रीहिचवाज्यैः क्रमेण प्रत्येकं जुहुयुः ॥ ततो गुरुः स्थाप्यदेवतालिङ्गकेन मन्त्रेण घृतेन तिलैर्वाष्टसहस्र
मष्टशतं वा हुत्वा पूर्णाहुतिं हुत्वा देवस्य दक्षिणकर्णे होमं निवेद्य पूर्वकुंडे घृताहुत्यष्टकं मूलमंत्रेण हुत्वा

---

१ यः पशूना ९ रक्षिताविष्ठितानाप्रजापतिःप्रथमजाऋतस्य । सहस्रधामाजुषता ९ हविर्नस्वाहा । २ ॐभूरग्नये च पृथिव्यै च महते च स्वाहा ॥ ॐभुवो वायवे चान्तरिक्षाय च महते च स्वाहा ।ॐसुवरादित्याय दिवेच महते च स्वाहा।ॐभूर्भुवःसुवश्चन्द्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा॥

देवपादौ स्पृशेत् । मूलमंत्रेण पूर्वोक्तसंख्यया याम्यकुण्डेहस्तेन दधि हुत्वा देवनाभिं वारुणकुण्डे क्षीरं हुत्वा हृदयम् । सौम्यकुण्डे मध्वाहुतीर्हुत्वा मूर्धानम् । वारुणकुण्डे मिश्रघृतादिचतुष्टयं हुत्वा तेनैव पूर्णां दत्त्वा देवसर्वाङ्गं स्पृशेत् । ततः कूर्मशिलाब्रह्मशिलापिण्डिकावाहनादिपरिचारकदेवांश्च वैदिकैर्नाममन्त्रैर्वा संपूज्य मुख्यप्रतिमाया वामपार्श्वेऽधिवासयेत् । तानि मधुघृतेनाभ्यज्य प्रक्षाल्य संपूज्य वस्त्रेणाच्छाद्य प्रतिमायाः पिण्डिकायां स्वमंत्रन्यासं कुर्यात् । तत्र विष्णुश्चेत्स्थाप्यस्तदा । ॐ घंढंपंभं फंलक्ष्म्यै नमः । एतानि पञ्चाक्षराणि हृच्छिरःशिखाकवचनेत्रसंज्ञकानि हुंफडन्तोवा वचनसमुदायः । इति पिण्डिकायां पञ्चाङ्गानि न्यस्य । तत्त्वत्रयमूर्तिंमूर्तिपांश्च पूर्ववद्विन्यसेत् तदा ॐह्रींश्रींह्रांक्षः परब्रह्मणे सर्वाधाराय नमः । ॐ ह्रींश्रींह्रांदिव्यतेजोधारिण्यै सुभगायै नमः इति मन्त्राभ्यामधिवासयेत् ॥ इत्यधिवासनम्।प्रासादोऽपिचेन्नूतनस्तस्याप्यधिवासनम्।तत्र प्रासादाग्रे एकाशीतिपदं मंडलम् अक्षतैः कृत्वा तेषु सप्तधान्यपुञ्जान्कृत्वा जलपूर्णानेकाशीतिकुम्भानाहृत्य तत्र नवनवकानां मध्यमं मध्यमं कोष्ठं ज्ञात्वा तेषु नवकुम्भान् मध्यपूर्वादिक्रमेण विन्यस्य मध्यकुम्भे शम्युदुम्बराश्वत्थचम्पकाशोक

---

१ आजिघ्रकलश मह्युरुधारापयस्वत्यावाविंशत्विन्दवः । समुद्रमिव सिन्धव. इतिमन्त्रेणाहृत्य ।

पलाशप्लक्षन्यग्रोधकदम्बाम्रबिल्वार्जुनवृक्षसंभवं पल्लवद्वादशकं सोमाय वनस्पत्यन्तर्गतायनम इति निक्षिपेत् । ततः पद्मकरोचनादूर्वाङ्कुरदर्भपिंजुलश्वेतपीतसर्षपसितरक्तचन्दनजातीकुसुमकुन्दनन्द्यावर्तमिति दशकं पूर्वे । यवव्रीहितिलसुवर्णरजतसमुद्रगामिनदीकूलमृत्तिकाभूम्यस्पृष्टगोमयामिति सप्तकमाग्नेये । सहदेवीविष्णुक्रान्ताभृङ्गराजमहौषधीशमीशतावरीगुडूचीश्यामाकमित्यष्टकं याम्ये । कदलीपूगीफलनारिकेलबिल्वनारिङ्गमातुलिङ्गबदरीआमलकमिति फलाष्टकं नैर्ऋत्ये । मन्त्रसाधितं पञ्चगव्यं वारुणे। शम्युदुम्बराश्वत्थन्यग्रोधपलाशकषायपञ्चके वायव्ये । शङ्खपुष्पीसहदेवीबलाशतावरीकुमारीगुडूचीवचाव्याघ्रीति मूलाष्टकं सौम्ये । वल्मीकादिसप्तमृत्तिका ईशानकुंभे निधाय हिरण्यवर्णां हरिणीमिति मध्यकुंभानभिमन्त्र्य शेषान् गन्धोदकपूरितान् मध्यमादिकलशानां समन्तात् पूर्वादिक्रमेणाष्टौ विन्यस्य मूलमन्त्रेणाभिमन्त्र्य सूत्रेणावेष्ट्यान्तर्बहिरधस्तादूर्ध्वं च प्रासादं पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य मूर्धानं दिव इति वल्मीकमृदा विलिप्य समुद्रज्येष्ठा इतीशानदिक्स्थेन मृत्तिकाकुंभेन स्नापयेत् । यज्ञायज्ञाय इति वायव्येन कषायकुंभेन । पयः पृथिव्यामिति वारुणेन पञ्चगव्यकुंभेन । याः फलिनीरिति नैर्ऋत्यफलकुंभेन हंसः शुचिषदिति सौम्यस्थमूलकुंभेन। विष्णोरराटमसीति पूर्वकुंभेन। सोमं राजानमिति वह्निस्थकुंभेन।

विश्वतश्चक्षुरितियाम्यकुंभेन । नमोस्तु सर्पेभ्य इति मध्यमकुंभेन । इदमापः प्रवहतेत्यष्टाभिः पूर्वादि क्रमेण प्रासादं सशिखरं स्नापयेत्। एकाशीतिकुंभासंभवे तु गन्धोदकपूरितेनैककलशेन। दैव्याय कर्मणे शुन्धध्वामिति संप्रोक्ष्य सूत्रेणावेष्टय स्नापयित्वा देवरूपं प्रासादं चिन्तयित्वा पताकादिना शोभयित्वा गन्धादिना पूजयित्वा तस्याधस्ताद्देवं संचिन्त्य मन्त्रेण प्रासादमधिवासयेत् ॥ तद्यथा—ॐ ह्रीं सर्वदेव मयाचिन्त्यसर्वरत्नोज्ज्वलाकृते।यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावदत्र स्थिरो भव॥इत्याधिवास्य पिण्डिकावाहनप रिवारदेवतानां तत्तन्मंत्रैः प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याकं होमं तिलैः कृत्वा मूलमन्त्रेण चर्वष्टोत्तरशतं हुत्वा चतस्रो गा विष्णुगायत्र्या दुग्ध्वा क्षीरेण विष्णुगायत्र्या चरुं श्रपयित्वा देवाय निवेद्य द्वादशब्राह्मणान् भोजयित्वा विष्णुर्मे त्रायतामिति वदेत् ततआचार्याय धेनूर्दत्त्वा रात्रौ जागरणं कुर्यात् । इति प्रासादाधिवासनम् ॥ अत्र ज्येष्ठमध्यमकनिष्ठानां प्रतिमानां सप्तरात्रं पञ्चरात्रं त्रिरात्रमेकारात्रं सद्योवा बल्यन्तमधिवासनं कुर्यादिति पद्धतिकाराः । अत्रश्लोकाः—अनेकदिननिर्वर्त्ये अधिवासनकर्मणि। होमानष्टौ सहस्राणि विदधीरन्पृथक्पृथक् ॥ तस्मिन्नेकाहनिर्वर्त्ये कुर्यादष्टोत्तरं शतम् । प्राग्वत्पूर्णाहुतिं हुत्वा स कृज्जपन्ति द्वारपाः॥ यद्वाप्रतिदिनंहोममष्टोत्तरशतंशतम् । देशिकोमूर्तिपैः कुर्याद्यावत्कार्यं समाप्यते ॥

बलिं सन्ध्यासु तिसृषु मन्त्रदद्याद्यथोदितैः । आचार्ये दक्षिणा देया ऋत्विग्भ्यश्च स्वशक्तितः ॥ भोजनं च तथान्येभ्यो देयं वित्तानुसारतः । विनाधिवासनं यज्ञः कृतोऽपि न फलप्रदः ॥ इति ॥ ततो गुरुर्बहिर्निर्गत्य प्रासादाभिमुखो भूत्वा तद्देवरूपं ध्यायेत् । तथाहि—पादौ पादशिलास्तस्य जङ्घापादो र्ध्वमुच्यते । गर्भश्चैवोदरं ज्ञेयं कटिश्च कटिमेखला । स्तम्भाश्च बाहवो ज्ञेया घण्टा जिह्वा प्रकीर्तिता ॥ दीपः प्राणोऽस्य विज्ञेयो ह्यपानो जलनिर्गमः । ब्रह्मस्थानं यदेतच्च तन्नाभिः परिकीर्तिता ॥ हृत्पद्मं पिण्डिका ज्ञेया प्रतिमा पुरुषः स्मृतः । पादचारस्त्वहङ्कारो ज्योतिस्तच्चक्षुरुच्यते ॥ तदूर्ध्वं प्रकृतिस्त स्य प्रतिमात्मा स्मृतो बुधैः । तलकुम्भादधो द्वारं तस्य प्रजननं स्मृतम् ॥ शकुनासा भवेन्नासा गवाक्षः कर्ण उच्यते । कपोतपालीः स्कन्धोऽस्य ग्रीवा चामलसारिका ॥ कलशस्तु शिरो ज्ञेयं मज्जादिप्रदसंहि तम् । मेदश्चैव सुधां विद्यात्प्रलेपो मांसमुच्यते ॥ अस्थीनि च शिलास्तस्य स्नायुः कीलादयः स्मृताः । चक्षुषी शिखरास्तस्य ध्वजाः केशाः प्रकीर्तिताः ॥ एवं पुरुषरूपं तं ध्यात्वा च मनसा सुधीः । प्रासादं पूजयेत्पश्चाद्गन्धध्वजादिभिः शुभैः ॥ सूत्रेण वेष्टयेद्देवं वासस्तत्परिकल्पयेत् । प्रासादमेवमभ्यर्च्य वाहनं चाग्रमंडपे॥इति ॥ ततः कुण्डे वास्तोष्पत इतिमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वा देवमन्त्रेण च हुत्वा पूर्णाहुत्यन्तं

सर्वं कृत्वा दिग्बलिं दत्त्वा देवसमीपमागत्य यथासंभवं भूसुवर्णादिकं दत्त्वा देवाय चात्मानं निवेद्य प्रणमेत्। यत्र तु स्वयंभूर्देवः प्रागेव वा प्रतिष्ठितः प्रासादश्च नूतनः तत्रापि तदुत्तरे मण्डपं कृत्वा पूर्वेद्युः पुण्याह वाचननान्दीश्राद्धदेवप्रतिष्ठोक्तमण्डपस्थापनर्त्विग्वरणादिकं कुर्यात्। तत्र गुरुर्वेद्यां तद्देवता मण्डलं कृत्वा वास्तुदेवतापूजनाग्निप्रतिष्ठाग्रहपूजाज्यभागोत्तरग्रहहोमाशिख्यादिवास्तुपीठदेवतावास्तुदेवता--होमैका शीतिकलशस्थापनानि कृत्वा तैः प्रासादं क्षालयित्वा यजमानमभिषिच्य प्रासादमुत्सृजेदित्येतावानेव विधिः॥ अथ मण्डपादुत्तरतः पूर्वकल्पितैः शान्तिकलशादिजलैस्तण्डुलाष्टदलोपरिस्थ भद्रासनोपविष्टं सपरिवारं यजमानमभिषिंचेयुः। ततः आचार्यमूर्तिपत्राह्मणस्थपत्यादीन् परितोष्य प्रासादोत्सर्गं कुर्यात्। तत्र मासपक्षाद्युल्लिख्य इमं शिलेष्टकादार्वादिनिर्मितं वलभीजगतीप्राकारपरिवारगोपुरपरि वारदेवतालयसंयुतं तत्तद्देवतालोकावाप्तिकामः कुलद्वयानुग्रहायामुकदेवताप्रीतयेऽहमुत्सृजामीति कुश यवजलानि क्षिप्त्वा देवं नत्वा ब्राह्मणान्भोजयेदिति। ततःप्रातराचार्यो मूलमन्त्रेण मूर्तिमूर्तिपतिलोकपा लमन्त्रैश्च प्रतिदैवतमष्टशतमष्टाविंशतिवा पूर्णाहुत्यन्तं स्वकुण्डे हुत्वाऽधिवासितां कूर्मशिलां ब्रह्मशिलां पिण्डिकां च त्रातारमिन्द्रमिति गृहीत्वा विघ्नाभावार्थं पुष्पोदकधारयाऽस्त्रमन्त्रेण शन्तीयेन वा प्रासाद

मभ्युक्ष्य महाँ इन्द्रो य इति दर्भेणोल्लिख्यास्त्रपूतजलेन पुनः प्रोक्ष्य प्रासादस्य द्वारस्य च मध्याद् यवेन यवार्धेन वेशानीमुत्तरां वाऽऽश्रित्य स्नानादिसंस्कृतां कूर्मशिलां प्रणवेन पञ्चरत्नोपरि निधाय तच्छ्वभ्रे सौवर्णं कूर्मं द्वारसंमुखं निधाय तदुपरि रत्नानि निधाय षट्त्रिंशद्गर्तयुतां पञ्चचत्वारिंशद्गर्तयुतां वा ब्रह्मशिलामधिवासितां निदध्यात् । ॐ नमो व्यापिनि स्थिरे अचले ध्रुवे ॐ श्रींलंस्वाहेतिमन्त्रेण यथाशक्ति संपूज्य—त्वमेव परमाशक्तिस्त्वमेवासनधारिका । शिवाज्ञया त्वया देवि स्थातव्यमिह सर्वदा ॥ इति प्रार्थयेत् । ततो वर्णाध्वने नमः पदाध्वने० मंत्राध्वने० भुवनाध्वने० तत्त्वाध्वने० सकलाध्वने० इति सकलमध्वानं तदारूढं ध्यायेत् । ततः पुण्याहवाचनं कृत्वा मूलमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वा षट्त्रिंशत्सु पञ्चचत्वारिंशत्सु वा ब्रह्मशिलागर्तेषु प्रादक्षिण्येन सहेम्ना हस्तेन रत्नन्यासं कुर्यात् । श्वभ्ररहितं ब्रह्मशिलोपरिभागे सश्वभ्रां पिण्डिकां पूर्वपश्चिमानने प्रासादे सौम्यप्रणालीं दक्षिणोत्तरानने पूर्वप्रणालीं ध्रुवसूक्तेन निधाय देवपत्नीलिङ्गकेन मन्त्रेण पिण्डिकामाभिमन्त्रयेत् । तत्र विष्णोः स्थापनायां श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ० ॥ रुद्रस्य० गौरीर्मिमाय० ॥ सूर्यस्य० उपस्ताच्चित्रमाभरेत्यादि ॥ तत आत्मतत्त्वाय आत्मतत्त्वाधिपत्यै क्रियाशक्त्यै० विद्यातत्त्वाय विद्यातत्त्वाधिपत्यै ज्ञानशक्त्यै० ॥ शिवत

त्त्वाय० शिवतत्त्वाधिपत्यै इच्छाशक्त्यै० ॥ इति तत्त्वन्यासः ॥ प्रतितत्त्वं मूर्तिमूर्तिपतिलोकपालान् विन्यसेत् । ततः पिण्डिकायाम्—आधारशक्त्यै नमः इति न्यस्यानन्तासनतत्त्वेभ्यो नमः आसनशक्तिभ्योनमः । इत्युक्त्वाभ्यर्च्य--सर्वदेवमयीशाने त्रैलोक्याह्लादकारिणि । त्वां प्रतिष्ठापयाम्यत्र मन्दिरे विश्वनिर्मिते॥यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावदेषा वसुन्धरा।तावत्त्वं देवदेवेशि मंदिरेऽस्मिन्स्थिरा भव॥ पुत्रानायुष्मतो लक्ष्मीमचलामजरामृताम् । अभयं सर्वभूतेभ्यः कर्तुर्नित्यं विधेहि भोः ॥ विजयं नृपतेः सर्वलोकानां क्षेममेव च । सुभिक्षं सर्ववस्तूनां कुरु देवि नमोनमः॥इति तां प्रार्थ्य प्रणवं श्वभ्रे बाह्ये षोडश स्वरान् तेषां परितो व्यंजनानि न्यस्य श्वभ्रान्ते रत्नादीनि न्यसेत् । यथा बाह्यपरिधौ यवव्रीहिनिष्पावप्रियङ्गुतिलमाषनीवारशालिसिद्धार्थकान् । वज्रमौक्तिकवैडूर्यशङ्खस्फटिकपुष्परागचन्द्रकान्तेन्द्रनीलपद्मरागान् । मनःशिलाहरितालाञ्जनश्यामाञ्जनकासीससौराष्ट्रीरोचनागैरिकपारदान् सुवर्णरौप्यताम्रायसत्रपुसीसकांस्यारकूटतीक्ष्णलोहानि श्वेतरक्तचन्दनागर्वर्जुनोशीरवैष्णवीसहदेवीलक्ष्मणाचेति । तत्रबीजानामभावे यवान् रत्नानामभावे वज्रं धातूनामभावे हरितालं ताम्राद्यभावे सुवर्णम् ओषधीनामभावे सहदेवीं न्यसेत्॥ इति ॥ एवं न्यस्तानां रत्नानां दिक्पालमन्त्रैरालम्भनं कृत्वा पृथिवीमेरुकूर्म

वाहनानि सौवर्णानि द्वारोन्मुखानि पारदं च तस्मिन्मध्यश्वभ्रे निधाय गुग्गुलुरसेन रत्नादिकं स्थिरीकृत्य मधुपायसेन श्वभ्रमनुलिप्य वस्त्रेणाच्छाद्य कवचेनावगुण्ठ्यास्त्रमन्त्रेण संरक्ष्य गृहा वै प्रतिष्ठेति प्रासादमभिषिंच्येन्द्रादिभ्यो बलिं दत्त्वाचामेत्। एवं पिण्डिकां प्रतिष्ठाप्य प्रासादाद्बहिरष्टदिक्षु स्थण्डिलानि संपाद्य संस्कृत्य ततः स्थण्डिलानामीशानभागेषु कलशान्मन्त्रवद्विन्यस्याग्नीन्प्रणीय प्रतिस्थण्डिलपलाशसमिधामष्टोत्तरसहस्रमष्टशतं वा मूलमन्त्रेण हुत्वाज्येन च। ॐ नारायणायविद्महे वासुदेवाय धीमहि तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ इति मन्त्रेणाष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टौ वा हुत्वाऽऽचार्योऽष्टदिक्संस्थेभ्यः कुंभेभ्यः पात्रे तोयमुद्धृत्य मूलमन्त्रेण शतकृत्वोऽभिमन्त्र्य प्रतिमासन्निधौ गत्वा सर्वतीर्थमयमिदं जलमिति ध्यायन्देवमूर्ध्न्यभिषिंचेत्। नारसिंहेन हुंफडन्तेन देवस्य दिग्बन्धनं कृत्वा मूर्तिपैः सह देवं प्रार्थयेत्—प्रबुध्यस्व माहाभाग देवदेव जगत्पते । मेघश्याम गदापाणे प्रबुद्धकमलेक्षण । प्रबुद्धभूधरानन्त वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ इति ॥ जलक्षीरकुशाग्रतिलतण्डुलयवसिद्धार्थकपुष्पाणि शंखे कृत्वा शङ्खमुद्रया देवायार्घ्यं दत्त्वोत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति देवमुत्थाप्य रथमुपवेश्य देवस्य पुरतो गुरु पृष्ठतो यजमानः पार्श्वतो मूर्तिपाः एवं परिभ्राम्य रथादवतार्य प्रासादद्वारसंमुखं लिङ्गं कृत्वार्घ्यं दत्त्वा

प्रासादं प्रवेशयेदिति ॥ ततः स यजमानो देशिको देवं पिण्डिकायां स्थापयेत्। तद्यथा—सुलग्ने ईश्वरं भावयन् श्वभ्रन्यासद्रव्यसहितं सौवर्णं पद्मं श्वभ्रे निधाय--प्रधानपुरुषौ यावद्यावच्चन्द्रदिवाकरौ। तावत्त्वमनया शक्त्या युक्तोऽत्रैव स्थिरो भव ॥ इत्युक्त्वा ध्रुवाद्यौर्वा पृथिवीति मन्त्रं पठित्वा यवं यवार्धं वोत्तराश्रितमीशानाश्रितं वा देवं पिण्डिं वा श्वभ्रे निधाय—स्थिरो भव शाश्वतो भव—इत्युक्त्वा पिण्डिकालिङ्गान्तरालं वालुकासीसकादिभिर्दृढं पूरयित्वा पुनर्न चालयेत्।ततो देवं मूर्ध्नि हृदये वा स्पृष्ट्वा प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्। सा यथा—पूर्तकमलाकरोक्तां प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत तस्यां देवस्य वा हरेरिति कालिकापुराणात् कार्या ।अस्य प्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा ऋषयः ऋग्यजुःसामानि छंदांसि क्रियामयवपुःप्राणाख्या देवता। आंबीजम् । ह्रींशक्तिः। क्रोंकीलकम् । प्राणप्रतिष्ठायां विनियोगः। तत ऋष्यादीन् क्रमेण शिरोमुखहृदयनाभिगुह्यपादेषु विन्यस्य। ॐ कंखंगंघंङं अंपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशात्मने आं हृदयाय नमः। ॐ चंछंजंझंञं शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मने ईं शिरसे स्वाहा। ॐ टंठंडंढंणंउंश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊंशिखायै वषट्। ॐ तंथंदंधंनंएं वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने ऐं कवचाय हुम्। ॐ पंफंबंभंमं ओं वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दात्मने औं नेत्रत्रयाय

वौषट् । ॐ अंयंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षं मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तात्मने अः अस्त्राय फट् । एवमात्मनि देवे च कृत्वा देवं स्पृष्ट्वा जपेत् । ॐ आं ह्रींक्रोंयं रंलंवंशंषंसंहंसः । देवस्य प्राणा इह प्राणाः । पुनः ॐ आंह्रीं क्रोंइत्यादिदेवस्य जीव इह स्थितः । ॐ आंह्रींक्रों इत्यादिदेवस्य सर्वेन्द्रियाणि । ॐ आंह्रींक्रों इत्यादिदेवस्य वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणप्राणा इहागत्य स्वस्तये सुखं चिरं तिष्ठन्तु स्वाहा इति । ध्रुवाद्यौरिति सूक्तं च जपित्वा ततोर्चाहृद्यङ्गुष्ठं दत्त्वा जपेत् । अस्यै प्राणाः प्रतिष्ठन्तु अस्यै प्राणाः क्षरन्तु च । अस्यै देवत्वमर्चायै स्वाहेति यजुरीरयेत् ॥ प्रणवेन संरुध्य देवं सजीवं ध्यात्वा विश्वतश्चक्षुरित्युक्त्वा देवमूर्ध्नि हस्तं निधाय परं देवं ध्यात्वा रुद्रसूक्तं रैवतसामनी जप्त्वा प्रातिष्ठिकान्मंत्रांश्च जपेत् । तत्र विष्णोः—अतसीपुष्पसंकाशं शङ्खचक्रगदाधरम् । संस्थापयामि देवेशं देवो भूत्वा जनार्दनम् ॥ रुद्रस्य—त्र्यक्षं च दशबाहुं च चन्द्रार्धकृतशेखरम् । गणेशं वृषभस्थं च स्थापयामि त्रिलोचनम् ॥ अथ ब्रह्मणः—ऋषिभिः संस्तुतं देवं चतुर्वक्त्रं जटाधरम्।पितामहं महा प्राज्ञं स्थापयाम्यंबुजोद्भवम्॥सूर्यस्य-सहस्राकिरणं शान्तमप्सरोगणसेवितम् । पद्महस्तं महाबाहुं स्थापयामि दिवाकरम्॥ ततो देवस्य हृदयं स्पृशन् जपेत् । तद्यथा—विष्णोः पुरुषसूक्तम् । रुद्रस्य रौद्रम् । ब्रह्मणोब्राह्मम् । रवेः सौरम् । अन्येषां

तत्तत्प्रकाशकान्मंत्रान् जपित्वा प्रणवव्याहृतिशिरःसहितां गायत्रीं प्राणसूक्तं च जपित्वा सान्निध्यं कुर्यात्। नमस्ते त्यक्तसङ्गाय सन्तोषपरमात्मने। ज्ञानविज्ञानरूपाय ब्रह्मतेजोऽनुशालिने ॥ गुणातिक्रांतवेगाय पुरुषाय महात्मने। अव्यक्ताय पुराणाय विष्णो सन्निहितो भव॥ भगवन्देवदेवेश त्वं पिता सर्वदेहिनाम्। त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम्॥ त्वमिन्द्रः पावकश्चैव यमो निर्ऋतिरेव च। वरुणो मारुतः सोम ईशानः प्रभुरव्ययः ॥ येन रूपेण भगवंस्त्वया व्याप्तं चराचरम्। तेन रूपेण देवेश अर्चायां सन्निधो भव ॥ सर्वमंत्रादिसंयुक्तो लोकानुग्रहकाम्यया। अत्रार्चायां महादेव भव सन्निहितः सदा॥ सूर्याचंद्रमसौ यावद्यावत्तिष्ठति मेदिनी। तावत्त्वयात्र देवेश स्थातव्यं स्वेच्छया प्रभो॥ इति ॥ अथ स्थापितस्य परिवारदेवताः--नन्दिमहाकालवृषभभृङ्गिरिटिस्कन्दोमाविनायकाविष्णुब्रह्मजयन्तेन्द्राग्नियमानिर्ऋतिवरुणवायुसोमेशानाप्सरोगणगन्धर्वगुह्यकाःविद्याधरादीन् रुद्रस्य। ब्रह्मणो विष्ण्वादयः परिवारदेवताः। विष्णोर्ब्रह्मादयः। एवं चण्डीविनायकादीनामपि परिवारकल्पनम्। ततः कुण्डे

१ प्राणसूक्तु--यत्त यम व तत. यत्ते दिव ततः यत्ते भूमिं ततः यत्ते चतस्रः तत. यत्ते समुद्रः ततः यत्ते मरीचिः ततः यत्ते अपो ततः यत्ते सूर्यम् ततः यत्ते पर्व ततः यत्ते विश्व ततः यत्ते पराः ततः यत्ते भूतम्।

मन्त्रैरन्यैर्वा स्तुत्वा नमेत्। पुनः प्रार्थयेच्च–ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यावद्विधिरनुष्ठितः। स सर्वस्त्वत्प्रसादेन समग्रो भवतान्मम॥इति। शिवस्यापि–ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि भगवन्यत्कृतं मया। तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु त्वत्प्रसादादधोक्षज ॥ इति अथ कर्तृनामयुतं देवस्य नाम कुर्यात्सर्वदा व्यवहारार्थम् तच्च–विष्णोरमुकस्वामी। अमुकनारायण इति वा। शिवस्याऽमुकेश्वरः। भानोरमुकादित्यः। देव्या अमुकेश्वरी॥ गणपतेरमुकविनायक इति॥ तत्रस्थाप्यमानदेवार्चां लिङ्गं वा यां यां दिशमुपाश्रयेत्तत्तद्दिगीशमंत्रेणाष्टोत्तरशतसंख्यया शमीपलाशान्यतरसमिद्धोमतिलहोमं वा कृत्वा पूर्णाहुत्यन्तं कुर्यात्। दिगीशमंत्रास्तु त्रातारमिन्द्रमित्यादयः प्रसिद्धाः। अत्राचार्यदक्षिणाश्च क्रमतो गजो मेषो महिषोऽजः शुक्तिर्मुक्ताफलं सवस्त्रयुग्मा धेनुर्ऋषभ इत्यादिकाः॥ अथ नैमित्तिकदोषप्रायाश्चित्तम्–ततः स्थाप्यमाने देवे शब्दोत्थाने श्वभ्रान्ते स्फुटिते वा शान्त्यर्थं मूलमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वा प्रतिष्ठाहोमं कुर्यात्।शिवाय स्थिरो भव स्वाहा।शिवायाप्रमेयो भव स्वाहा।शिवायानादिबोधो भवस्वाहा।शिवाय नित्यो भव स्वाहा। शिवाय सर्वगो भव स्वाहा। शिवायाविनाशो भव स्वाहा। शिवायाक्षमो भव स्वाहा॥ इति। अथ सर्वशान्त्यर्थमघोरमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं स्विष्टकृदन्तं हुत्वा सर्वप्रायश्चित्तं पूर्णाहुतिं च हुत्वा ईशाने बलिं दत्त्वाचम्य

शोभनासने यजमानमुपवेश्याथर्वणसाम्ना मन्त्रान्तरैश्चाभिषिंचेत् । अथाचार्यपूजनम्—तत्र यजमानः
आचार्यमासने उपवेश्य सत्कृत्य ग्रामं गोसहस्रमर्धं तदर्धं वा गोशतमर्धं तदर्धं वृषभैकादशकं पंचैकां
वा गां सालङ्कारां यथाशक्ति संनिधाय देशकालौ संकीर्त्य देवप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थमिमां दक्षिणां तुभ्यम
हमाचार्याय संप्रददे न मम इत्युक्त्वा तद्धस्ते गोपुच्छादिसकुशातिलयवजलं निक्षिपेत् । विज्ञापयेच्च—
भगवन्सर्वधर्मज्ञ शिवधर्मपरायण । सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ शिवशास्त्रविशारद ॥ अनादिजन्मसंताने ह्यप्र-
मेये भवार्णवे । अद्य मे ह्युत्तमं जन्म अद्य मे सफलं धनम् । अद्य मे जननोच्छित्तिरद्य मे परमं पदम् ॥
मोचितोऽहं त्वया नाथ उच्छेद्याद्भवबन्धनात् । ईश त्रातस्त्वया यस्मात्प्लवेनेव भवार्णवात् ॥ मुक्तो
ऽहं मर्त्यसंसारात्प्रपन्नोऽहं तवान्तिकम् । ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यन्न्यूनं यत्कृतं मया ॥ तत्सर्वं पूर्णमे
वास्तु त्वत्प्रसादात्क्षमस्व मे ॥ इति । गुरुरपि—समस्तजगदुत्पत्तिस्थितिसंहारकारकः ।शिवः सोऽनुचरः
स्ताद्वः सर्वदा सर्वकामदः ॥ द्रव्यहीनं तु यत्किंचिद्विधिहीनं तु यद्भवेत् । तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु प्रसादात्
कारणस्य तु ॥ मूर्तिपानां स्थापकस्य वर्णिनां शिल्पिनां तथा । सराष्ट्रपार्थिवानां च शान्तिर्भवतु
सर्वदा ॥ भृत्यपुत्रकलत्रैश्च स्वमित्रबलवाहनैः । कारणस्य प्रसादेन सर्वलोकेश्वरो भव ॥ इत्युक्त्वा यज

मानायाशिषं दद्यात्। ततः स्थापकमूर्तिपजापिनः ऋत्विक्स्थपतिदैवज्ञान्संपूज्य तेभ्यः शक्तितो दक्षिणां दद्यात्। अधिवासनं तु सद्यो वा बहुकालसाध्यं वा। तत्र सद्यःपक्षे वक्ष्यमाणमधुकुंकुमादिसर्वद्रव्यैस्त द्दिन एव देवं लेपयेत्। अन्त्ये तु प्रथमेऽह्नि कुङ्कुमेन देवं लेपयित्वा पूजयेत्॥ द्वितीये दिने हरिद्रासि द्धार्थकचूर्णेन। एवं तृतीयदिने पिष्टसितचन्दनयवचूर्णेन। चतुर्थे मनःशिलाप्रियङ्गुचूर्णेन। पंचमे कृष्णांजनातिलचूर्णेन। षष्ठे रक्तचन्दनपद्मकेसरचूर्णेन। सप्तमे गोरोचनानागकेसरचूर्णेन। सर्वलेपद्रव्येषु कपिलाघृतमिश्रणं ज्ञेयम्। प्रतिमानां लेपत्रयं दिनत्रये क्रमेण कृत्वा शेषलेपांश्चतुर्थदिने युगपत्कृत्वा त्रिसंध्यं बलिदानं च निर्वर्त्य प्रतिकुण्डे हवनं संपादयेत्। शान्तिहोमं च ऋत्विजः कुर्युरित्यनेकादिन निर्वर्त्येऽधिवासने ज्ञेयम्। शिवस्य तु यदा प्रतिष्ठोत्तरकालं सप्तसु दिनेषु मधुकुंकुमादिलेपाः क्रियन्ते तदाष्टमदिने स्नपनार्चनादिर्महानुत्सवो विधेयः। इति सर्वदेवप्रतिष्ठाविधिः॥ अथ चतुर्थीकर्म—तच्चतु र्थदिने द्वितीये वा कुर्यात्। अमुकलिङ्गप्रतिष्ठाङ्गतया चतुर्थीकर्म करिष्ये इति संकल्प्य॥ तत्र प्राग्वृत एवाचार्यो मूर्तिपयजमानद्वारपालादिभिः सह मण्डपं पश्चिमद्वारेण प्रविश्य तत्र महास्नानसंभारादिकमु पकल्प्य वेद्याः प्रादक्षिण्येन गत्वा कुण्डे स्थापितदैवत्यं चरुं श्रपयित्वा पञ्चब्रह्मभिरङ्गसहितैः सहस्राहुति

होमं कुर्यात् । ब्रह्ममंत्रा यथा—ईशानः सर्ववि० तत्पुरुषाय वि० अघोरेभ्योथ० वामदेवायनमो० सद्यो जातंप्र ०। इति प्रागुक्ताः । अङ्गमन्त्रा अपि—अद्भ्यः संभूतःपृथिव्यै रसाच्च० विश्वकर्मणः समव० तस्य त्वष्टा० तत्पुरुषस्य० वेदहामेतं० आदित्यवर्णं तमसः परस्तात्० तमेवं विद्वान्०नान्यः पंथावि०प्रजापतिश्चरति० अजायमानो० तस्य धीराः प० मरीचीनां पद० यो देवेभ्य आ० यो देवानां० पूर्वो यो देवेभ्यो०नमो रुचाय०रुचं ब्राह्ममित्यादि । तत ऋत्विजो घृतेन तिलैर्वा स्वस्वकुण्डेषु शतं शतं हुत्वा गौरीर्मिमायेति मंत्रेण च जुहुयुरिति शिवस्य चतुर्थीकर्म॥ एवमन्यदेवविषयेऽपि पूर्ववत्स्थापितदैवत्यं चरुं श्रपयित्वा स्वमंत्रैः पत्नीमंत्रैश्च सहस्रहोमं कुर्यात् । ऋत्विजोऽपि घृतेन शतं शतं प्रतिकुण्डं हुत्वा पूर्णाहुतिं जुहुयुः । गुरुश्च शीतलतोयेन मूर्तिं सिक्त्वा निर्माल्यमपसार्य पुनः पूजयित्वा एकाशीतिघटान् पूर्ववत्संस्थाप्य स्नापयेदिति।यद्वा पुराणांतरोक्तप्रकारेण पूजयेत्। तत्र दध्यक्षतकुशाग्रक्षीरदूर्वामधुयवासिद्धार्थकपुष्पफलतोयान्वितमर्घ्यपात्रमासाद्य कलशाष्टसहस्रमष्टशतमष्टौ चतुरो वा कलशान् सौवर्णान् राजतान् ताम्रान् रीतिकमयान्मृन्मयान्वोपकल्प्य तेषु शन्नोदेवीरापोहिष्ठेति मन्त्रैरुद्धृतं तीर्थं

१ शिवमन्त्रेण ।

जलं प्राक्षिप्य मृद्गोमयक्षीरदधिमधुघृतशर्करौषधिपुष्पफलकुशरत्नगंधपंचगव्यादिकं च ततः समुद्रं वः प्रहिणोमीति मंत्रेण देवायार्घ्यं समर्प्य स्नापयेत् । तद्यथा--पंचनद्य इतिपंचगव्येन । दधिक्राव्णइतिदध्ना। आप्यायस्वेतिक्षीरेण । तेजोसीतिघृतेन । मधुवाताइतिमधुना॰देवस्यत्वा॰सरस्वत्यैभैषज्येनेति पुष्पोदकेन । परिवाजपतिः कविः॰ रत्नोदकेन । देवस्यत्वेतिकुशोदकेन । अग्नऽआयाहीति फलोदकेन । गायत्र्या गंधोदकेन । ओषधीःप्रतिमोदध्वमिति सहदेवीव्याघ्रीबलाऽतिबलाशंखपुष्पीवचासिंहीसुवर्चलोदकेन । समुद्रज्येष्ठा इतिपूर्वकाल्पितशीतलजलेन । वसोःपवित्रमिति सहस्रधाराकुंभेन । ततस्तूष्णीं स्नपनम् ॥ तत अधस्थां धोवो इति पंचवर्णसूत्रेण नीराज्य बलिं हरेत् । मुञ्चतुमाशपथ्यादिति कौतुकं विमुच्य सुगंधवस्त्रेण पंचनद्य इति देवं परिमार्ष्टि । मंदाकिन्यास्तु यद्वारि सर्वपापहरं शुभम् । तदिदं कल्पितं देव सम्यगाचम्यतां त्वया ॥ इत्याचमनीयं निवेदयेत् । वेदसूक्तसमायुक्ते यज्ञसामसमन्विते । सर्ववर्णप्रदे देव वाससी ते विनिर्मिते ॥ इतिवस्त्रयुग्मम् । शरीरं ते न जानामि चेष्टां नैव च नैव च । मया निवेदितं भक्त्या चन्दनं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति कुङ्कुमकर्पूरयुक्तचन्दनम् । मणिमुक्ताप्रवालाद्यैः स्वर्णपुष्पैर्मया कृता । पूजा तु देवदेवेश प्रसादाद्भवतस्तव ॥ इतिपुष्पम् । वनस्पतिरसो दिव्यो गंधाढ्यः सुम

नोहरः । आग्रेयः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इतिधूपः ॥ त्वं चन्द्रस्त्वं रविर्विष्णुस्त्वं रत्नानि हुताशनः । त्वमेव सर्वज्योतींषि दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इत्यशीत्या चत्वारिंशता वा दीपैरार्तिकम्। अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समन्वितम् । भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं तद्गृहाणानुकंपया॥मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन । यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु ते ॥ इति । ततः पुनरष्टोत्तरसहस्रं मूलमन्त्रेण हुत्वाङ्गानां दशांशेन पूर्णाहुत्यन्तं कृत्वा स्वस्तिवाचनं कारयित्वा इन्द्रादिभ्यो बलिं दत्त्वाऽऽचम्य शेषं समापयेदिति । इतिचतुर्थीकर्मविधिः ॥ अथ शैवे चंडपूजा ॥ चतुर्थीकर्मदिने दिनानन्तरे वाऽमुकलिङ्गप्रतिष्ठाङ्गतया चण्डप्रतिष्ठां करिष्ये इति संकल्प्य प्रासादाद्बहिर्गर्भगृहार्द्धसूत्रांतराले ईशान्यां चण्डस्थाने पीठादौ चण्डमूर्तिं संस्थाप्य पूजयेत् । तत्र ध्यानम्–रुद्राग्नेः प्रभवं चण्डं कज्जलाभं भयानकम् । शूलदण्डधरं रौद्रं चतुर्वक्त्रं चतुर्भुजम् ॥ मुखोद्गीर्णमहाज्वालं रक्तद्वादशलोचनम् । जटामुकुटखण्डेन्दुमण्डितं फणिकङ्कणम्॥ व्यालयज्ञोपवीतं च साक्षसूत्रकमण्डलुम् । श्वेतपद्मासनासीनं भक्तिप्रह्वार्तिनाशनम् ॥ इति एवं ध्यात्वा ॥ ॐ चंडासनाय नमः । चंडमूर्तये नमः । धुनिचंडेश्वरायहुं फट्स्वाहेति मंत्रेणावाह्य ॐ चंडहृदयाय हुंफट् नमः । ॐ चंडशिरसे हुं फट् नमः । ॐ चंडशिखायै हुं फट् नमः ।

ॐ चंडकवचाय हुंफट् नमः । ॐ चंडास्त्राय हुं फट् करयोरस्त्रम् । ॐ चं सद्योजाताय हुं फट् नमः । ॐ चिं वामदेवाय हुंफट्नमः । ॐचुं अघोराय हुंफट् नमः । ॐचें तत्पुरुषाय हुं फट् नमः । ॐचों ईशानाय हुं फट् नमः । इतिन्यासान्कृत्वा षोडशोपचारैः संपूज्य विज्ञापयेत् । यावत्तिष्ठति लोकेऽस्मिन् देवदेवो महेश्वरः । तावत्कालं त्वया देव स्थातव्यं शिवसन्निधौ ॥ इति । ततो दिग्बलिं दत्त्वा भूतानि विज्ञापयेत्--यावत्कालं महादेवो लिङ्गमाश्रित्य तिष्ठति । तावत्कालं तु रक्षार्थं यूयं तिष्ठत सर्वदा ॥ इति । ततो गुरुः कर्मशेषं संपाद्य भद्रासने यजमानमुपवेश्याभिषिंचेत् ॥ तत्र देवस्यत्वेति शन्नोदेवीरभिष्टये० अथर्वणसाम । सुरास्त्वामाभिषिंचंत्वित्यादयश्च मंत्राः ॥ ततो यजमानो महाजलाशये अवभृथस्नानं कृत्वा मंडपमागत्य गुर्वादीन्संपूज्य हिरण्यादिदक्षिणां दत्त्वा सोपस्करां गां च दद्यात् । गुरुश्च-- समस्तजगदुत्पत्तिस्थित्यनुग्रहकारकः । शिवः सानुचरः स्ताद्वः सर्वदा सर्वकामदः॥इति मंत्रेणाशिषो दद्यात् । यथाशक्ति ब्राह्मणभोजनम् । क्वचिच्चंडो नास्तीति त्रिविक्रमः । बाणलिङ्गे च लोहे च सिद्धलिंगे स्वयंभुवि । प्रतिमासु च सर्वासु न चंडोधिकृतो भवेत् ॥ इतिचंडपूजा ॥ अथ चलप्रतिष्ठा बौधायनोक्ता ॥ तत्र शुचौ देशे मंडपं तदन्तःप्रतीच्यामुदीच्यामीशान्यां वा कुण्डं कुर्यात् ॥ मंडपाकरणपक्षे

कुंडस्थाने स्थण्डिलं कुर्यात् । तदुत्तरतः स्नानवेदीस्नानोपकरणानि नैर्ऋते वास्तुमंडलं मध्ये वेद्यां सर्वतोभद्रादिमंडलं विष्णुप्रतिष्ठायां सर्वतोभद्रं ।शिवप्रातिष्ठायां लिंगतोभद्रं तदुत्तरतः स्वस्तिकोपरि शय्यास्थानं च कृत्वा पूर्वदिने प्रतिष्ठादिने वा देशकालौ स्मृत्वा दाहादिदोपदुष्टायामस्यां मूर्तौ पुनर्देवकलासान्निध्यार्थमायुःश्रीसर्वफलायुष्मत्सुपुत्रावाप्त्यादिसुखकाम ईश्वरप्रीतिकामो वा परिवारदेवतोपेतामुकमूर्तेश्चलप्रतिष्ठां करिष्य इति संकल्प्य तदङ्गत्वेन गणेशपूजापुण्याहवाचनमातृपूजनाभ्युदायिकश्राद्धानि कृत्वा गुरुमष्टौ चतुरो वा ऋत्विजश्च(कृ)वृत्वा पूजयेत्॥ततो मण्डपकरणपक्षे गुरुर्मण्डपप्रतिष्ठाग्निस्थापनं च कृत्वात्र ग्रहस्थापनं केचिदिच्छन्ति स्थाप्यदैवत्यं नैवारं चरुं श्रपयित्वाऽऽज्यभागान्ते पलाशोदुंबराश्वत्थापामार्गसमिधां प्रत्येकमष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिमष्टौ वा प्रतिदैवतं लोकपालमंत्रैर्व्याहृतिभिर्वा जुहुयात् । तावत्संख्याकमाज्यहोमं कृत्वा स्थाप्यदेवताकमंत्रेण समित्तिलाज्यानां प्रतिद्रव्यं दशदशाहुतीः स्विष्टकृतं च हुत्वाऽष्टसहस्रमष्टशतं वा स्थाप्यदेवतामंत्रं जपेत् । अथ यजमानो गुरवे वरं दद्यात् । ततो गुरुर्देवं पञ्चगव्यैः पञ्चामृतैश्च पृथक् तत्तन्मंत्रैः शन्नोदेवीरिति संस्रावकलशेन च संस्नाप्य श्रीखंडाद्यैरनुलिप्योष्णोदकेन प्रक्षाल्य पुनश्चतुर्भिः कलशैः समुद्रज्येष्ठा इत्याद्यभिषेकम्

त्रैराभिषिच्य भद्रपीठे निवेश्य तत्र परितोऽष्टौ कलशान् तोयपूर्णान् पूर्वादिक्रमेण संस्थाप्य सप्तमृदः पल्लवान् कुशाञ्शाल्युदकं प्रस्रवणोदकं यवान्पुष्पाणि फलानि च क्रमेण निक्षिप्य स्थापनक्रमेण कुंभैः स्नापयेत्। तत्तन्मंत्राः--आपोहिष्ठेति तृचः हिरण्यवर्णाः शुचय इति चतुष्टयं पवमानः सुवर्चनः इत्यनुवाकश्चेति। ततो वाससी परिधाप्य उपवीतं दत्त्वा गंधपुष्पधूपदीपैः संम्पूज्य पैष्टैरष्टभिर्दीपैर्नीराज्य हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्हिरण्यशलाकां गृहीत्वा चित्रं देवानामित्यर्धर्चेन देवनेत्रे उन्मील्य अज्ञन्तित्वा मध्वर इत्यंजयित्वा पुनर्मधुघृतशर्कराभिर्देवस्यत्वेत्यञ्जयेत्। मंत्रांते अनज्मीति वाक्यशेषः। ततो भक्ष्यभोज्यादर्शादि दर्शयेत्। तदाग्रे कोपि न तिष्ठेत्। ततो दर्भेष्वासीनो दर्भान्धारयमाणः पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा वंशपात्रे पञ्चवर्णान्वितमन्नं प्रक्षिप्य देवं नीराज्य ॐ नमोभूताधिपतये दीप्तशूलधरायोमापतये सर्वविद्याधिपतये रुद्राय नमः शिवमगार्हितं कर्मास्तु स्वाहेति बलिं दत्त्वाचामेत्। ततो ब्रह्माद्याः सर्वतो भद्रमण्डलदेवता आवाह्य गन्धादिना संपूज्य स्थाप्यदेवं तत्ताल्लिङ्गमंत्रैरावाह्य कर्णिकायां प्रतिष्ठाप्य गन्धाद्यैः संपूज्य कुण्डे मण्डले देवतानां नाममंत्रैर्दशदशतिलाहुतीर्हुत्वा शय्यायां देवमारोप्य पुरुषसूक्तोत्तरनारायणाभ्यां ब्राह्मणैः सहोपतिष्ठेत्। ततो देवे पुरुषात्मने नमः प्राणात्मने० इति

शरीरे व्यापकं न्यसेत् । प्रकृतितत्त्वाय० बुद्धितत्त्वाय० अहङ्कारतत्त्वाय० मनस्तत्त्वाय० हृदि । शब्दतत्त्वायेति शिरसि । स्पर्शतत्त्वायेति त्वचि । रूपतत्त्वायेति हृदि । रसतत्त्वायेति बस्तौ । गंधतत्त्वाय पादयोः । श्रोत्रतत्त्वाय कर्णयोः । त्वक्तत्त्वाय सर्वशरीरे । चक्षुस्तत्त्वाय चक्षुषोः । जिह्वातत्त्वाय० जिह्वायाम् । घ्राणतत्त्वाय घ्राणे । वाक्तत्त्वाय वाचि । पाणितत्त्वाय पाण्योः । पादतत्त्वाय पादयोः । पायुतत्त्वाय पायौ । उपस्थतत्त्वाय उपस्थे । पृथ्वीतत्त्वाय पादयोः । अप्तत्त्वाय बस्तौ । तेजस्तत्त्वाय हृदि । वायुतत्त्वाय घ्राणे । आकाशतत्त्वाय शिरसि । रजस्तत्त्वाय तमस्तत्त्वाय सत्त्वतत्त्वाय देहतत्त्वायेतिदेहे । ततः पुरुषसूक्तन्यासं कृत्वा संपूज्याधिवासयेत् । ततो मण्डलशय्ययोर्मध्ये न गन्तव्यं मण्डलदेवतानामुपहारनिवेदनम् । तत्र सर्वान्नं ब्रह्मणे । घृतान्नं सोदकमिन्द्राय । आज्यान्नमग्नये । माषान्नं यमाय । कृष्णव्रीह्यन्नं सघृतं निर्ऋतये । नवनीतोदनं वरुणाय । यवोदनं वायवे । प्रैयङ्गवं सोमाय । गवेधुकमीशानाय । पायसं सर्वेभ्यः । ततः शय्याप्रदेशे नैवारं चरुं स्थापयित्वा तेन दिग्बलिं दत्त्वा निशां नयेदित्यधिवासनम् । प्रातः पुरोदयाद्देवमुत्थाप्य मूलमंत्रेणोपस्थाय घृतेन चरुं श्रपयित्वाभिघार्य मूलमंत्रेणाष्टोत्तरसहस्रमष्टशतं वा हुत्वा घृतं तावद्धुत्वा चरुशेषेण अग्नये स्वाहा

सोमायस्वाहा धन्वंतरयेस्वाहा कुह्वै०अनुमत्यैस्वाहा प्रजापतये स्वाहा परमेष्ठिने०ब्रह्मणे०अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा अग्नयेन्नादाय० अग्नयेन्नपतये० प्रजापतये० विश्वेभ्योदेवेभ्यः० सर्वेभ्योदेवेभ्यः० सर्वेभ्यो भूतेभ्यः० भूर्भुवः स्वः स्वाहा। अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेतिजुहुयात्। ततो यजमानो गुरवे वरं दद्यात् तत उदिते सूर्ये गुरुर्वेद्यां मेवंभिमुखं देवं कृत्वा रत्नपुष्पमूलफलौषध्यादि दर्शयित्वा ताम्रपात्रे शांति जलमादाय मूलमंत्रेण शतवारमभिमंत्र्य देवशिरसि तेनैव मंत्रेणासिच्योत्तिष्ठब्रह्मणस्पत इत्युत्थाप्य विश्वतश्चक्षुरित्युपस्थाय देवस्य पुरस्तात् ॐ ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्यो० दिक्पालेभ्यो० वसुभ्यो० रुद्रेभ्यो० आदित्येभ्यो० अश्विभ्यो० मरुद्भ्यो० कुबेराय० गंगादिमहानदीभ्यो०अग्नीषोमाभ्याम्०इन्द्राग्निभ्यां० द्यावापृथिवीभ्यां० धन्वन्तरये० सर्वेशाय० विश्वेभ्योदेवेभ्यो० ब्रह्मणे नमः इति जपित्वा प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्। देवस्य पुरतो यजमानमभिषिंच्य देवमंत्रं जपित्वा ध्रुवसूक्तेन तल्लिङ्गमंत्रेण पुरुषसूक्तेन गायत्र्या व्याहृतिभिश्च देवं प्रतिष्ठाप्य प्रतिमाया निजवाहनायुधपारिवारादिकं ध्यात्वा पुनः पूजयित्वा मुद्रां प्रदर्श्य मूलमंत्रमष्टोत्तरशतं जपित्वा स्तुत्वा नत्वाचम्य स्विष्टकृदाद्युत्तराङ्गानि समापयेत्। ततो यजमानो दक्षिणां दद्याद्विप्रांश्च यथाशक्ति भोजयेत् ॥ इति चलार्चाप्रतिष्ठा ॥

अथ जीर्णोद्धारविधिः ॥

अग्निपुराणे—जीर्णादीनां च लिङ्गानामुद्धारविधिमाचरेत्।लक्ष्मोज्झितं च भग्नं च स्थूलं वज्रहतं तथा॥ संपुटं स्फुटितं व्यङ्गं लिङ्गमित्येवमादिकम् । इत्यादिदुष्टलिङ्गानां त्याज्या पिण्डी तथा वृषः ॥ लक्ष्मोज्झितम्-बाणादिभ्रमेण तद्विधिना स्थापितं सत्तल्लक्षणरहितम् । भग्नम्—अनेकशकलीभूतं स्थूलपिण्डिकाननुरूपम् । वज्रहतम्-विद्युद्धतम् । संपुटम्—न्युब्जम् । स्फुटितम्—एकदेशे भग्नम् । व्यङ्गम्—पिण्डिकाप्रणाल्यादिरहितम् । आदिपदेन चाण्डालस्पृष्टादीनां ग्रहणम् ॥ पिण्डिवृषयोर्दुष्टत्वे तयोरेव त्यागो न लिङ्गस्य ॥ चालितं चलितं निम्नमत्यर्थं विषमास्थितम् । दिङ्मूढं पातितं लिङ्गं मध्यस्थं पतितं तथा॥एवंविधं च संस्थाप्यं निर्व्रणं च भवेद्यदि । नादेयेन प्रवाहेण तदपाक्रियते यदि ॥ ततोऽन्यत्रापि संस्थाप्यं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥इति। निम्नम्-सामन्तभूभागान्निम्नायां भुव्यवस्थितम् । विषमास्थितम्—यत्र पूजादि कर्तुं न शक्यते तस्मिन्देशे व्यवस्थितम् । दिङ्मूढम्—विशेषविध्यभावेपि उदगातिरिक्तदिक्प्रणालीकम् । पातितम्—गर्तादौ । मध्यस्थं संपूर्णपिण्डिकाश्वभ्रेऽन्तर्गतं प्रासादमध्यभागे स्थितमित्यपि केचित् । एवंविधमित्यनेन लक्ष्मोज्झितभग्नस्फुटितविद्युद्धतातिरिक्तानां ग्रहणम् । तेन जघन्यो निर्व्रणशब्दोपि लक्ष्मोज्झितव्यतिरिक्तानामेवोपलक्षकः ॥ “पीठाच्च चालितं लिङ्गं

निर्दोषं तु भवेद्यदि । ततो वै स्थापयेत्तत्र जपेल्लक्षमघोरकम् । त्यजेत्सदोषितं लिङ्गं श्वपचाद्यैश्च सेवितम् । लिङ्गान्तरं प्रतिष्ठाप्य विशुद्धिमाधि गच्छाति" इति सिद्धान्तशेखरोक्तेः । तत्रैव--लिङ्गादीनां च जीर्णानां प्रोच्यते विधिरुच्छ्रितौ । सर्वारिष्टविनाशार्थं सर्वप्राणिहितार्थकः ॥ लिङ्गस्य पिण्डिकायाश्च प्रतिमामुखलिङ्गयोः । सर्वेषां परिवाराणां हर्म्यप्राकारयोस्तथा ॥ उद्धारश्चावृत्तिः प्रोक्ताथोद्धारे हेतुरुच्यते । आवृत्तिः—पुनः संस्कारः ॥ स्फुटिते खण्डिते भग्ने दग्धे वाऽशनिनाग्निना । उन्मत्तः शत्रुभिश्चौरैः करिणा स्रोतसाहृते । लिङ्गे पीठादिके वापि विशीर्णे कालपर्ययात् । देहं जीर्णं यथा देही त्यक्त्वान्यदुपगच्छति ॥ लिङ्गादीन्यतिजीर्णानि तथा मुञ्चन्ति देवताः । खण्डितं चूर्णितं लिङ्गं प्रेताद्या आश्रयंति च ॥ लिङ्गाद्यं सत्त्वशून्यत्वात्तथा च ब्रह्मराक्षसाः । कर्तुर्नृपाणां राष्ट्रस्य तद्ग्रामस्य विशेषतः । पीडां कुर्वंति ते ह्युग्रां दुर्भिक्षं मरणादिकम् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुर्यादुद्धरणक्रियाम् । स्वायंभुवे च देवे च बाणलिङ्गे तथैव च ॥ ऋषिभिश्चासुरैर्देवैस्तत्त्वविद्भिः प्रतिष्ठिते । लिङ्गे जीर्णादिदुष्टेपि नोद्धारं तत्र कारयेत् । इदमपि स्वयंभुवादिव्यक्तिविषयम् । नतु दैवात्तद्व्यक्तिनाशेन तत्स्थानस्थापितेदानीन्तनतादृशव्यक्ति विषयम् । स्वायंभुवादिलिङ्गानां जीर्णपीठं परित्यजेत् । उक्तैर्जीर्णादिभिर्दुष्टं मानुषं तु परित्यजेत् ॥ दिङ्मूढपतितं

स्थानान्मध्यस्थं स्रोतसाहृतम् । चौराद्यैश्चालितं लिङ्गं स्थापयेन्निर्व्रणं पुनः ॥ लोहाढ्यं छिन्नभिन्नाङ्गं संधाय स्थापयेत्पुनः ॥ सुवर्णाद्यष्टलोहनिर्मितं लिंगं दैवाद्भग्नं सत्तद्रवसज्जं कृत्वा पुनः स्थापयेदित्यर्थः । बाहुपादशिरोहीनां कर्णनासास्यहीनकाम् । तादृशीं परिवाराणां प्रतिमां परिवर्जयेत् ॥ यद्द्रव्यं यत्प्रमाणं च लिंगं वा प्रतिमापि वा । तादृक् तेनैव मानेन तद्द्रव्येण प्रकल्पयेत् ॥ कारयेन्नान्यमानेन नान्यद्द्रव्येण तत्पुनः । नान्याकारं च नान्यत्र स्थापयेत्तद्गुरूत्तमः॥स्रोतसापहृते लिङ्गे प्रासादे वा तदन्यतः । तत्समीपगते देशे स्थापयेद्बाधवर्जिते ॥ प्रासादे पतिते हर्म्ये गोपुरे मंडपादिके । तदाकारं च तद्द्रव्यैस्तन्मानं तत्र कारयेत् । कर्मयोग्या शिला ग्राह्या दृढकाश्च तथाविधाः । हीनद्रव्यकृतं हर्म्यं श्रेष्ठद्रव्यैः समाचरेत् ॥ हीनं वाप्यधिकं मानमाकारं वा न कारयेत् । एवमुक्तेन मार्गेण दोषैरुक्तैर्विचार्य च ॥ लिंगपीठादिकं जीर्णं तदुद्धारं तथा चरेत् । तिथिनक्षत्रवारादि तदर्थं न विचारयेत् ॥ जीर्णं चोद्धारयेद्विद्वानजीर्णं नैव चालयेत् । जीर्णस्य धारणे दोष अजीर्णचलने तथा ॥ तस्मान्न धारयेज्जीर्णमजीर्णं रक्षयेद्बुधः । सुस्थितं दुःस्थितं वापि शिवलिंगं न चालयेत् ॥ शतेन स्थापनं कुर्यात्सहस्रेण तु चालनम् । अस्य श्लोकस्य वाक्यार्थो वर्ण्यतेऽथ यथागमम् ॥ नित्यं पूजादिभिर्युक्तं जीर्णाद्यमपि सुस्थ

तम् । हीनं पूजादिभिर्लिंगमजीर्णमपि दुःस्थितम् ॥ देवतास्थापितं लिंगं मोहान्निम्नत्वमागतम् । तल्लिङ्गं दुःस्थितं वापि तन्त्रज्ञैरिति निश्चितम् ॥ सहस्राधिकहोमेन तस्य चालनमीरितम् । स्थापनं शतहोमेन तस्य लिंगस्य चोदितम् ॥ एवं बहुविधैस्तंत्रैर्दोषाश्च बहुधोदिताः । परीक्ष्य बहुधा तांश्च जीर्णलिंगं समुद्धरेत् ॥ हयशीर्षागमेऽपि-- जीर्णोद्धारविधिं कृत्स्नं संक्षेपात्प्रब्रवीमि ते । चालितोत्पाटिता भूमिः केनचित्पापकर्मणा ॥ चण्डालवत्यसंस्पर्शदूषिता वह्निना च या । स्वयमापतिता जीर्णा नदीवेगादिपातिता ॥ अपुण्यजलसंस्पृष्टा विप्रक्षतजदूषिता। पतिताद्यर्चिता श्लेष्मविण्मूत्रादिविदूषिता॥ सव्रणालक्षणोपेता संस्कार्या देशिकेन तु। भूमिर्लिंगमीश्वरप्रतिमा च। चंडालवती तत्स्पृष्टा। असंस्पर्शो निषिद्धस्पर्शः। जीर्णा कालबाहुल्येन क्षारादिसंबंधेनैव विशीर्णा । सव्रणा एकदेशे भग्ना । देशिक उपासकः । पूर्वोक्तेन विधानेन वैदिकेन सुरोत्तम । अचलां दूषितामेवं स्थापयेद्विधिनोद्धृताम्॥ पूर्वोक्तेन चलार्चाप्रतिष्ठाप्रकारेण। एवं विधिनोद्धृतापीत्यन्वयः। वक्ष्यमाणप्रकारेणोद्धृतामित्यर्थः॥ पूर्वपीठं परित्यज्य यदन्यदपि तद्गतम्। ततो यथोक्तविधिना प्रासादे सन्निवेशयेत्॥ दुष्टं पूर्वासनं परित्यज्यान्यस्मिंस्तत्प्रासादगत आसने यथोक्तेन चलार्चास्थापनप्रकारेण पुनः स्थापयेदित्यर्थः ॥ अतिजीर्णां तथा व्यङ्गां दारवीं शैलजामपि । परित्यज्य न्यसेदन्यां पूर्वोक्तविधिना गुरुः॥

संहारविधिना तत्र मंत्रान्संहृत्य देशिकः । सहस्रं नारसिंहेन हुत्वा तामुद्धरेद्गुरुः ॥ संहारविधिं प्रातिलोम्येन । मंत्रान्कलाः संहृत्योद्धृत्य । नारसिंहेन नृसिंहमंत्रेण। होमद्रव्यमाज्यमन्यानादेशात् ॥ वृषं संयोजयित्वा तु मंत्रेणोद्वाह्य देशिकः । दार्वीं च दाहयेद्वह्नौ शैलजां प्रक्षिपेज्जले ॥ धातुजां रत्नजां वापि प्रक्षिपेन्मकरालये । अगाधे चान्यतोये च क्षिपेन्नद्यां महाजले ॥ वृषं वृषौ वा रज्ज्वा संयोज्य मंत्रेण पाशुपतेनोद्वाहयेदिति त्रिविक्रमः ॥ यानमारोप्य जीर्णार्चां छाद्य वस्त्रादिना गुरुः । शंखदुन्दुभिनिर्घोषैर्गीतवादित्रनिस्स्वनैः॥ नीत्वागाधं जलं रम्यं भागीरथ्यामथार्णवे । विष्वक्सेनाय वीर्येण प्रक्षिपेत्तां ततो गुरुः ॥ यानमारोप्येत्यादि पूर्वोक्तेन एव प्रतिपादन इतिकर्तव्यतोक्त्यर्थम् ॥ विष्वक्सेनोद्देशेन वीर्येण बीजेन गुरुर्भागीरथ्यादिजले तां प्रतिमां क्षिपेदित्यर्थः ॥ रत्नानि क्षिप्तान्यादाय स्वयं दद्यात्तु दक्षिणाम् । धेनवो दश वा पंच स्वर्णवस्त्राद्यलंकृताः ॥ जीर्णोद्धारे प्रदातव्या गुरवे विष्णुतुष्टये ॥ लिंगगर्तक्षिप्तानि रत्नान्यादाय स्वयं यजमानो दशधेनूः पंच वा हेमवस्त्राद्यलंकृता गुरवे दक्षिणां दद्यादित्यर्थः ॥ भोजनीया विष्णुभक्ता देयमन्नमवारितम् । त्रिरात्रमुत्सवः कार्यः पंच सप्त ह्यथापि वा ॥ बलिश्च विधिना देयो यथोक्तेन सुरोत्तम ॥ यथोक्तेन—चलार्चाप्रतिष्ठोक्तप्रकारेण॥ ततो निवेदयेदन्यां प्रतिमां लक्षणान्विताम् । निवेदयेत्स्थापयेत्॥ तत्क्षणादेव राजेन्द्र तस्य दोषस्य

शांतये । संपत्तिर्वा विपत्तिर्वा नोपेक्षां तत्र कारयेत् ॥ अपास्य पिंडिकां पूर्वामन्यां तत्र निवेशयेत् ॥ यद्द्रव्या यत्प्रमाणा च या मूर्तिश्चोद्धृता हरेः । तद्बुद्ध्या तत्प्रमाणा च सा मूर्तिस्तत्र कीर्तिता॥यत्प्रमाणं यदाकारं यन्मयं बिंबमुद्धरेत् । तत्प्रमाणं तदाकारं तन्मानं तत्र विन्यसेत् ॥ विहाय पिण्डिकां पूर्वां तद्दिने चापरां न्यसेत् । द्वितीये वा तृतीये वा दिवसे स्थापयेद्धरिम् ॥ अतऊर्ध्वं भवेद्दोषो विधिनापि निवेशिते।अनेनैव विधानेन लेख्यादींस्तु विवर्जयेत् । लेख्यादीन्कुड्यालिखिताः प्रतिष्ठापिताः प्रतिमाः॥ अन्यद्विकल्पयेत्तत्र तत्प्रमाणं तदाकृतिम् । एष संक्षेपतः प्रोक्तो जीर्णोद्धारविधिस्तव ॥ सर्वेषामेव देवानामेष साधारणः स्मृतः । यो जीर्णविधिना बिंबं संस्कुर्यान्मानवो भुवि ॥ फलं दशगुणं तस्य मूलान्नास्त्यत्र संशयः । वापीकूपतडागानां सुरधाम्नां सदानघ । प्रतिमानां सभानां च संस्कर्ता यो नरो भुवि ॥ पुण्यं शतगुणं तस्य भवेन्मूलान्न संशयः।संशयोऽत्र न कर्तव्यो जीर्णसंस्कारकर्मणि ॥ मूलाद्दशगुणं प्रोक्तं पुण्यं कूपे प्रतिष्ठितम् । प्रतिष्ठितामितिभावे क्तः ॥ प्रतिमायां शतगुणं कूपादेः परिकीर्तितम् । प्रतिमादौ दशगुणं जीर्णसंस्कारणाद्भवेत् ॥ कूपप्रतिमयोर्दशगुणशतगुणयोरल्पत्वमहत्त्वापेक्षया व्यवस्था।आग्निपुराणे—सुस्थितं दुःस्थितं वापि शिवलिंगं न चालयेत् । शतेन स्थापनं कुर्यात्सहस्रेण तु चालनम् ॥

पूजादंभैश्च संयुक्तं जीर्णाद्यमपि सुस्थितम् । पूजया रहितं यत्तददुष्टमपि दुःस्थितम् ॥ अयं च चालन
निषेधो विधिव्यतिरेकेण शतसहस्रसंख्येऽनुक्तसंख्येयत्वाद्गोगते ॥ गोश्वाश्वश्चेत्यत्रैव ॥ बहूपकारित्वाच्चः सहस्र
शताश्वमित्यादौ बाहुल्येन दर्शनाच्चेतिन्यायाविदः । सिद्धांतशेखरे तु होमं गते यत्संख्येत्युक्तं यदापि।तत्रैव—असुरैर्मु
निभिर्देवैस्तत्त्वविद्भिः प्रतिष्ठितम् । जीर्णं वाप्यथवा भग्नं विधिनापि न चालयेत्॥इति । तदसुरादिप्रतिष्ठा
पिततद्व्यक्तिविषयम् । नतु दैवात्तद्व्यक्तिनाशेन तत्स्थानस्थापितेदानीन्तनतादृशव्यक्तिविषयम् । जीर्णोद्धारप्रका
राप्यत्रैव—याम्ये मंडपमीशे वा प्रत्यग्द्वारैकतोरणम् । विधाय द्वारपूजादि स्थंडिले संप्रपूजनम् ॥ द्वार
पूजादीशिवकुंभपूजामितीत्रिविक्रमः ॥ मन्त्रान्त्संतर्प्य संपूज्य वासुदेवांश्च पूर्ववत् । दिग्बलिं च बहिर्दत्त्वा
समाचम्य स्वयं गुरुः ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु शंभुं विज्ञापयेत्ततः । दुष्टलिंगमिदं शंभो शांतिरुद्धर
णस्य चेत् ॥ रुचिस्तवास्ते विधिना आधितिष्ठ च मां शिव । एवं विज्ञाप्य देवेशं शांतिहोमं समाचरेत् ॥
मध्वाज्यक्षीरदूर्वाभिर्मूलेनाष्टाधिकं शतम् । ततो लिंगं च संस्थाप्य पूजयेत्स्थंडिले तथा ॥ लिङ्गं लिङ्गा
धिष्ठितदेवतां स्थंडिले संस्थाप्येत्यर्थः॥ ॐ व्यापकेश्वरायेति नाम्नानेन शिवार्चनम् ॥ ॐ व्यापकेश्वरहृदयाय०
व्यापकेश्वराशिरसे नमः॥ ॐ व्यापकेश्वरशिखायै नमः इत्याद्यूह्यम् ॥ इत्यंगमंत्राः ॥ ततस्तत्राश्रितं मंत्रं वारयेद

स्त्रबंधनः। सत्त्वः कोऽपीह यः कश्चिल्लिंगमाश्रित्य तिष्ठति ॥ लिंगं त्यक्त्वा शिवाज्ञाभिर्यत्रेष्टं तत्र गच्छतु। विद्याविद्येश्वरैः शम्भुः शंभुरत्र भविष्यति॥सहस्रं प्रतिभागं च ततः पाशुपताणुना। हुत्वा शांत्यम्बुना प्रोक्ष्य स्पृष्ट्वा कुशैर्जपेत्ततः ॥ ब्रह्मशिलापिंडीलिंगात्मकदेवताभागत्रयसंस्कारार्थं पाशुपतास्त्रेण हुत्वा शांतिकलशोदकेन देवं संप्रोक्ष्य कुशैश्च स्पृष्ट्वा होमसंख्यया पाशुपतमंत्रं जपेत् ॥ दत्त्वार्घ्यं च विलोमेन तत्त्व तत्त्वाधिपांस्ततः । मूर्तिमूर्तीश्वरान् लिङ्गे पिंडिकासंस्थितान्गुरुः ॥ विसृज्य स्वर्णपाशेन वृषस्कंधस्थया तथा । रज्ज्वा बद्ध्वा तया नीत्वा शैवमंत्रं गृणन् शनैः ॥ तज्जले निक्षिपेन्मंत्री पुष्ट्यर्थं जुहुयाच्छतम् । तृप्तये दिक्पतीनां च वास्तुशुद्ध्यै शतं शतम् ॥ रक्षां विधाय तद्धाम्नि महापाशुपतास्त्रतः । लिङ्गमन्यत्ततस्तत्र स्थापयेद्विधिवद्गुरुः ॥ विलोमेन पराङ्मुखसंज्ञकम् ॥ तत्त्वतत्त्वाधिपमूर्तीश्वरा वक्ष्यंते। सिद्धांतशेखरे--जीर्णोद्धारविधिं वक्ष्ये समासात्तत्र चोदितम्। ईशान्यां दक्षिणे वापि मंडपं पश्चिमामुखम् ॥ कुर्वीत पूर्ववत्सर्वमेकास्यं चैकतोरणम्॥ पूर्ववत्सर्वं स्तंभादि ॥ द्वारपालार्चनं कुर्यात्स्थंडिलेऽग्नौ शिवार्चनम्॥ द्वारपालार्चनं मंडपप्रतिष्ठाप्रकारेण॥मंत्राणां तर्पणं कुर्याद्वास्तुदेवार्चनं तथा। मंत्राणां देवस्थापितकलानाम्॥अंतर्बहिर्बलिं दद्याच्छिवभक्तांश्च भोजयेत् ॥शिवभक्तान् पञ्चेति

त्रिविक्रमः ॥ द्विजान्कर्मकरादींश्च ततो विज्ञापयेच्छिवम् । दोषैर्लिङ्गमिदं दुष्टं शांतिरस्त्वस्य चोद्धृतौ ॥
तस्मादेनं विधानेन अधितिष्ठ महेश्वर । भवत्विति वचस्तेन प्रोक्तं सद्भावयेद्गुरुः ॥ तेन शिवेन प्रोक्तं शांति
भवत्विति वचो गुरुर्भावयेत् । विज्ञाप्यैवं शिवं भक्त्या शांतिहोमं सचाचरेत् । मधुनाज्येन दुग्धेन दूर्वाभि
मूलमंत्रतः ॥ शतमष्टाधिकं मंत्रं प्रत्येकं जुहुयात्ततः ॥ मंत्रं मूलमंत्रमुच्चार्येत्यर्थः । त्रिभिश्च मधुरैः सार्द्धं
समिधोऽघोरमंत्रतः । शांत्यर्थं वर्तुले कुंडे सहस्रं जुहुयाद्गुरुः॥अथवास्त्रेण जुहुयाद्व्याहृतीभिश्च पूर्णया।
बध्नीयात्कंकणं हैमं लिङ्गस्योत्तानके करे ॥ लिङ्गस्योत्तानं करं भवयित्वा तत्र हैमं कंकणं बध्नीयादित्यर्थः ॥
लिङ्गं संस्थाप्य संपूज्य पूर्वोक्तविधिना ततः । साङ्गं संपूजयेद्भक्त्या स्थंडिले व्यापकेश्वरम् ॥ लिंगाश्रे
तानि भूतानि ताडयेदस्त्रमंत्रतः । यानि कानि च भूतानि तिष्ठंत्याश्रित्य लिंगकम् ॥ त्यक्त्वा शिवा
ज्ञया तानि व्रजंतु स्थानमीप्सितम् । विद्याविद्येश्वरैर्युक्तः शिवो लिंगे भविष्याति ॥ इति दत्त्वाशिवस्या
ज्ञां ततो मागत्रय गुरुः । हुत्वा हुत्वास्त्रमंत्रेण तथा पाशुपतास्त्रतः ॥ प्रतिभागं सहस्रं च सिंचेच्छांति
घटोदकैः । ब्रह्मशिला-पिंडी-लिंगात्मकदेवभागत्रयं संस्कर्तुं त्रिसहस्रं मंत्रेण हुत्वा तेनैव प्रतिभागं कलशसहस्रेणाभि
षिंचेदित्यर्थः । मूलमध्याग्रकैर्दर्भैः स्पृष्ट्वा च जपमाचरेत् ॥ ब्रह्मशिलां मूलेन पिंडीमध्येन लिंगमग्रेण दर्भैः

स्पृष्ट्वेत्यर्थः॥ प्राग्वत् पाशुपतास्त्रं च जपेत् होमस्य संख्यया। सद्योजातादिवक्त्रेषु दद्यादर्घं पराङ्मुखम् ॥ दुष्टलिंगप्रतिपत्तिमाह—सौधं भूमौ परित्याज्यं दारुजं चाग्निना दहेत् । सौधं सुधानिर्मितं लिंगम् । लोहजं तेन कार्यं स्याच्छैलजं चाप्सु निक्षिपेत् । सुवर्णाद्यष्टलोहनिर्मितं भग्नं चेत्तेनैव सुवर्णादिना तत्कार्यमित्यर्थः । तत्त्वतत्त्वेश्वरान् लिंगान्मूर्तिमूर्तीश्वरानपि । तासामेव तत्रैव संस्कारसंभवात् स्थलांतरनयनाविधानाभावाच्च । एतेन स्वस्थानादचलितस्याविकृतस्य च विद्युद्धतदग्धादेरप्येवमेव व्यवस्था । स्थानाच्चलितस्य तु पुनस्तत्रैव प्रतिष्ठा । स्थानांतरविधानाभावाच्चलितस्य विकृतस्य च त्यागस्तादृशस्यान्यस्य प्रतिष्ठा च ॥ स्थूले पूर्वपिण्डी ब्रह्मशिलाया अप्युद्धारः । प्रतिपत्तिर्विधिना पिंडिकांतरादिनिवेशश्च । व्यंगेतु पूर्वपिंडिकादीनां भग्नत्वे एवमेव । पिंडिकाद्यभावेतु पिंडिकाद्यंतरस्थापनमात्रमित्यादि दुष्टलिंगानामित्यग्निपुराणवाक्याल्लिंगे पीठादिके वापीति सिद्धांतशेखरवाक्यात् पूर्वपीठं परित्यज्योति हयशीर्षवाक्याच्च । सुवर्णादिनिर्मितभंगादौ तु तेनैव सुवर्णादिना तादृशं तावत्परिमाणं च लिंगादि कृत्वा तत्रैव पुनः स्थाप्य यदि तेन सुवर्णादिना तादृशं कर्तुं न शक्यते तदा समुद्रे क्षिपेत् रत्नजा तु समुद्र एव क्षेप्तव्या । रत्नजा यदि दग्धापि स्वकांतिं न जहाति तदा सैव स्थाप्येति त्रिविक्रमः । लोहाद्यं छिन्नभिन्नांगामीति सिद्धांतशेखरवाक्यात् । धातुजा रत्नजावापीति हयशीर्षवाक्यात् ॥ इतिजीर्णोद्धार

विधिः ॥ अथास्य प्रयोगः ॥ यजमानः उत्थाय दक्षिणस्यामीशान्यां वा जातीयद्रव्यनिर्मितं तन्मानं तदाकारं लिंगं तादृशीं प्रतिमां च स्थापयेत् । आतिजीर्णामिति पूर्वोक्ताद्यशीर्षवाक्यात् । पीठाच्चचालितं लिंगमिति । त्यजेत्स दोषितं लिंगमिति । बाहुपादशिरोहीनामिति यद्द्रव्यं यत्प्रमाणंचेति सिद्धांतशेखरोक्तेः ॥ तस्मादेव वाक्यनिचयात् प्रतिपत्तिप्रयोजकदोषाभावाच्च न्युब्जनिम्नविषयस्थादिङ्मूढानां च वेधचालनं तेषामेव पुनः स्थापनं च ॥ भग्नचूर्णि तयोस्तदवयवानां प्रतिपादनपूर्वकं नूतनानां स्थापनम् । अनेकशकलत्वेन चूर्णितत्वेन चोद्धारः पुनः स्थापनविध्यो रप्रवृत्तेः । चालितचलितपातितमध्यस्थानां तु नोद्धारो नच त्यागः । किंतु तेषामेव पुनः स्थापनम् । उद्धृतस्योद्धा रासंभवान्निर्दुष्टत्वेन प्रतिपत्तिविध्यप्रवृत्तेश्च । एतेनैव नदीवेगापहतोन्मत्तशत्रुचोरहस्त्याद्यपहृतानां लाभे तान्येव पुनः स्थाप्यानि । तेषामलाभे तु तादृशान्यन्यानि स्थाप्यानि निषिद्धस्पर्शदूषितनिषिद्धजलस्पृष्टाविप्रक्षतजदूषित पतिताद्यार्चितश्लेष्मविण्मूत्रादिदूषितानां स्वस्थानस्थितानामेव पुनः संस्कारो नोद्धरणं नापि प्रतिपत्तिः । आतिजी र्णामिति पीठाच्च चालितमिति त्यजेत्सदोषितं लिंगमिति पूर्वोक्ताद्वाक्यनिचयात् । लिंगस्थान् विसृजेन्मंत्री पीठ ब्रह्मशिलागतान् । वृषस्थान् विसृजेत्तद्वदङ्गमूर्तिस्थितानपि ॥ ततः सुवर्णपाशेन रज्ज्वा गोचर्मजातया। वृषस्कंधस्थया बद्धा लिङ्गपीठं च चर्मणा ॥ शिवमस्त्वति तद्वाह्ये सजनोप्याहरेद्गुरुः । उद्धारार्थं

च लिंगस्य तौ वृषौ प्रेरयेत्ततः ॥ बहिर्नीत्वा ततो लिङ्गं पीठं ब्रह्मशिलां वृषम् । रथादिकं समारोप्य समुद्रे निक्षिपेत्ततः ॥ स्थूललिंगोद्धृतौ बद्ध्वा गजं वा प्रेषयेद्गुरुः । सौधं भूमौ परित्यज्यं दारुजं चानले दहेत ॥ सर्वं वा निक्षिपेत्तोये लिङ्गं वा प्रतिमादिकम् । ततः पाशुपतास्त्रेण शांत्यर्थं जुहुयाच्छतम् ॥ लोकपालाणुभिस्तद्वद्वास्तुशान्त्यै शतं शतम् ॥ प्रतिदैवतं शतं जुहुयादित्यर्थः।रक्षां कुर्याच्च तद्धर्म्यै महापाशुपताणुना । तन्मानं तन्मयं लिङ्गं तत्र संस्थापयेत्पुनः ॥ प्रतिष्ठोक्तेन मार्गेण सर्वं कर्म समाचरेत् । हर्म्यस्य परिवाराणां प्राकारादेः समुद्धृतौ ॥ सर्वेषामपि जीर्णानामेष एव विधिः स्मृतः । कर्तात्र दक्षिणां दद्याद्गुर्वादिभ्यो यथोदिताम् ॥ यत्पुण्यं स्थापने प्रोक्तं तत्फलं ह्येतदुद्धृतौ ॥ अयमत्रनिर्गलितोर्थः—लक्ष्मोज्झितः स्फुटितविशीर्णश्वपचसेवितानां तादृशीनां बाहुपादशिरःकर्णनासास्यहीनानां प्रतिमानां च विध्युक्तप्रकारेण चालनं जलादौ प्रतिपादनं च कृत्वा नूतनप्रकारेण तस्मिन्नेव स्थाने पूर्वपश्चिमद्वारैकतोरणं मंडपं तन्मध्ये भागे वेदिं पूर्वे भागे वर्तुलं चतुस्रं वा कुंडं स्थंडिलं वा पश्चिमे वास्तुपीठमुत्तरे वालुकया स्थंडिलं च कृत्वा कालादिस्मृत्वा मौलफलाच्छतगुणफलकामोल्प प्रतिमायां तु दशगुणफलकामोवाजीर्णादिदोषदुष्टस्य लिंगस्य प्रतिमाया वा उद्धारमुच्छ्रयणं वा करिष्य

इति संकल्पयेत् । पिंडिकावृषगरुडप्रासादकळशेषु तु ईश्वरप्रीतिकाम इतिविशेषः ॥ सर्वत्रेश्वर प्रीतिकामो वा ॥ ततो गणेशपूजास्वस्तिवाचनमातृकापूजननांदीश्राद्धानि नूतनप्रतिष्ठावत्कृत्वा तद्वदेव ब्रह्माचार्यसदस्यान् द्वात्रिंशत् षोडशाष्टौ चतुरो वा ऋत्विजो द्वारपालांश्चाष्टौ चतुरो वा वृत्वा वस्त्रालंकारमधुपर्कादिभिस्तान्पूजयेत् । अथाचार्यो मण्डपपूजादिशिवकुंभपूजांतं कृत्वा वास्तु मण्डले महावेद्यां च देवतास्थापनं कृत्वा पीठादौ प्रणवेनासनं दत्त्वा ॥ ॐ व्यापकेश्वर एह्येहि नमः । ॐ व्यापकेश्वर हृदयाय नमः । ॐ व्यापकेश्वर शिरसे स्वाहा । ॐ व्यापकेश्वर शिखायै वषट् । ॐ व्यापकेश्वर कवचायहुम् । ॐ व्यापकेश्वर नेत्रत्रयायवौषट् । ॐ व्यापकेश्वर अस्त्रायफट् । ॐ इति मन्त्रैः शिवमर्चयेत् ॥ देवतांतरोद्धारे मूलमंत्रेणार्चयेत् ॥ ततोग्निं संस्थाप्य लिंगचालनार्थं मूल मन्त्रेण तिलाहुतिसहस्रं हुत्वा मण्डलदेवताहोमं पूर्णाहुतिं च कृत्वा—जीर्णभग्नमिदं देवं सर्वदोषावहं नृणाम् । अस्योद्धारे कृते शांतिः शास्त्रेऽस्मिन्कथिता त्वया ॥ जीर्णोद्धारविधानं च नृपराष्ट्रहिताव हम् । तदत्राधिष्ठितान्देव प्रोद्धरामि तवाज्ञया॥इति देवस्य जीर्णदोषं श्रावयित्वा शिल्पियुतः साङ्गं शिवं विसृज्य यजमानस्य सौवर्णकंकणं बद्धा सौवर्णखनित्रेणोद्धृत्य रथमारोप्य तरुच्छाये पर्यंतदेशे वृक्षमूले

अगाधनदीह्रदे वा वामदेवेन क्षिपेत् ॥ प्रतिमां तु प्रणवेन क्षिपेत् । दारुजं चेत्तदुत्तरे दहेत् । रत्नजं लिंगं यदि निजकांतिमदेव भवति तदा तदेव पूर्ववत्स्थापयेत् । सुवर्णादिमयं तदेव साग्रं कृत्वा स्थापयेत् । प्रासादे त्वयं विशेषः ॥ प्रासादमंत्रान् खड्गे छुरिकायां वा संयोज्य नूतनप्रासादसिद्धिपर्यंतं खड्गादिक मर्चयित्वा प्रासादे सिद्धे खड्गादिमंत्रान् यथास्थानं प्रतिष्ठाकाले न्यस्य यजमानमभिषिंचेत् । ततो लिंगं प्रतिमां वा तत्रैव विधिवत्संस्थाप्य ध्रुवाद्यौरित्यादिमंत्रान्पठित्वा स्थिरीकृत्य बहुसंपूज्य प्रार्थयेत् । ज्ञानतोज्ञानतोवापि यथोक्तं न कृतं यदि । तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ कर्तू राज्ञः प्रजानां च शांतिर्भवतु सर्वदा । अस्माकं शिल्पिनां चैव सुप्रीतो भव सर्वदा ॥ इति ॥

चर्मण्वतीतरणिजाशुभसंगमस्य सान्निध्यभाजि कृतशालिनि मध्यदेशे । ख्याता भरेहनगरी किल तत्र राजा राजीवलोचनरतो भगवंतदेवः ॥ इति श्रीसेंगरवंशावतंसश्रीमहाराजाधिराजभगवंतदेवादिष्ट मीमांसकभट्टनीलकंठकृते भगवंतभास्करे प्रतिष्ठामयूखो नवमः समाप्तः ॥

इद पुस्तकं कल्याणनगर्यां श्रीकृष्णदासात्मज–गंगाविष्णुना स्वीकीये " लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर " मुद्रणागारे मुद्रयित्वा प्रकाशितम् । संवत् १९८५, शकाब्दाः १८५०,

इति प्रतिष्ठामयूखः समाप्तः ।

अत्रेयमभ्यर्थना.

अस्माकं मुद्रणालये वेद-वेदान्त-धर्मशास्त्र-प्रयोग-योग-सांख्य-ज्योतिष-पुराणेतिहास-वैद्यक-मंत्रस्तोत्र-कोश-काव्य-नाटकालंकार-संगीत-नीति-कथाग्रन्थाः, बहवः स्त्रीणां चोपयुक्ता ग्रन्थाः, बृहज्ज्योतिषार्णवनमा बहुविचित्रोऽयमपूर्वग्रन्थः संस्कृतभाषाया, हिन्दीमार्वाडयन्यतरभाषाग्रन्थास्तत्तच्छास्त्रार्थानुवादकाः, चित्राणि, पुस्तकमुद्रणोपयोगिन्यो यावत्यः ससामग्र्यः, स्वस्वलौकिकव्यवहारोपयोगिचित्रचित्रितालिखितपत्रवत्पुस्तकानि च मुद्रयित्वा प्रकाश्यन्ते सुलभेन मूल्येन विक्रयाय। येषां यत्राभिरुचिस्तत्तत्पुस्तकाद्युपलब्धये एवं नव्यतया स्वस्वपुस्तकानि मुमुद्रयिषुभिः सुलभयोग्यमौल्येन सीसकाक्षरैः स्वच्छोत्तमोत्तमपत्रेषु मुद्रिततत्पुस्तकानां स्वस्वसमयानुसारेणोपलब्धये च पत्रिकाद्वारा तैः प्रेरणीयोऽस्मि।

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

गङ्गाविष्णु श्रीकृष्णदास,
"लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर" स्टीम् प्रेस,
कल्याण—मुंबई.

खेमराज श्रीकृष्णदास,
"श्रीवेङ्कटेश्वर" स्टीम् प्रेस,
खेतवाडी—मुंबई.